

יהדות ויהודים על להט"ב ומולם: יחסן של ההלכה והקהילות היהודיות להומוסקסואליות, לסביות וטרנס – סקירה היסטורית

מאת

ירון בן נאה*

א. מבוא

מטרתו של פרק זה היא לתאר את היחס של היהדות ושל העולם היהודי ללהט"ב ולאקטיים מיניים שהם מקיימים. תיאור זה ייעשה דרך סקירה היסטורית של יחסים אלה, על מגוון התמורות שחלו בהם. כיוון שמסיבות שונות ההתייחסות המרכזית של העולם ההלכתי הייתה ועודנה ליחסים הומוסקסואליים ופחות ליחסים לסביים, ביסקסואליים וטרנסג'נדריים, אתמקד בעיקר ביחסים אלה. את יחסה של ההלכה ליחסים לסביים אבהיר במקומות שבהם יש מקורות רלוונטיים לעניין, ואשר לטרנסג'נדרים, הרי שאליהם אתייחס בחלק נפרד, לקראת סוף הפרק.¹

את הסקירה של יחסים הומוסקסואליים ולסביים אחלק לשני חלקים. בחלק הראשון אעסוק בעולם העתיק, מהמקרא דרך המשנה, הגמרא והגאונים ועד לשלהי ימי הביניים. אעמוד על הפער בין ההלכה לבין התקבלותה או אי-התקבלותה בציבור, אגב דיון בנורמות שהילכו בציבור היהודי ובציבורים שבקרבם שכן העם היהודי באותה העת. טענתי היא שניתן לזהות קרבה בין נהגיה של החברה היהודית לבין אלו של חברת הרוב שבתוכה היא חיה. אם בימי הביניים ובראשית העת החדשה אפינה את היהודים באירופה התבדלות מרצון או מאונס, הרי שמידה רבה יותר של חיים משותפים ואקולטורציה אפינו את חיי היהודים במרבית ארצות האסלאם. כך, בכל אתר ואתר נטו יהודים להתבונן בשכניהם ולאמץ מהם נורמות וערכים, שלעתים מצאו את דרכם אל ההלכה הכתובה ולעתים נותרו בגדר התנהגות יומיומית מקובלת, גם אם זו לא הייתה דווקא ברוח ההלכה הפסוקה. בכל דור ובכל קהילה התקיים פער בין ההלכה, החוק הדתי המבקש לתקנן ולמשטר את כל אורחות חייו של היהודי, לבין ההתנהגויות בפועל, ובינה לבין הנכונות של הציבור היהודי עצמו לראות התנהגויות עברייניות

* פרופ' בן-נאה, מחזיק הקתדרה ע"ש ברנרד צ'ריק להיסטוריה יהודית, מלמד במחלקה להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטה העברית, והוא מנהל מרכז משגב ירושלים לחקר והוראת מורשת יהודי ספרד והמזרח. תודה לט', שביקש להישאר בעילום שם, על עזרתו במציאת המקורות התורניים וליאיר שאג שסייע בקיצורו והידוקו של פרק זה.

1 כיוון שההלכה עסקה יותר בפרקטיקות מיניות ופחות בזהויות מיניות ומגדריות, לא אתייחס בפרק זה במיוחד לביסקסואליות, שמבחינת הפרקטיקות המיניות שבה דומה ליחסים הומוסקסואליים או לסביים.

כנורמטיביות.² היחס להומוסקסואליות בחברה היהודית היה אפוא דו-ערכי ומשתנה, ובפרק זה אפנה הן לספרות ההלכתית רבנית והן לקולות הנשמעים ממקורות חיצוניים לספרות זו. הספרות ההלכתית, מעצם טבעה, משקפת את עמדת פוסקי ההלכה – עמדה הגמונית-גברית, רשמית וחוקית – אך לא בהכרח, וכמעט בהכרח לא, את המתרחש בפועל. את הסטיות מעמדה הגמונית זו נוכל למצוא גם בספרות השאלות והתשובות, בספרי מוסר וההלכה המגיבים למציאות הבעייתית, אך גם במקור אחר – בספרות היפה ובשירה. אלה מביאות קול אחר, המשקף הלכי רוח, השקפות והתנהגויות בציבור היהודי, שלא פעם הושקע על ידי הקול ההגמוני המשתקף בספרות ההלכה. ניתן לטעון כי מקורות אלה מעידים אך ורק על קיומה של תופעת משכב זכר אך לא על הפיכתה לנורמטיבית. ואולם, לדעת מקורות אלה מראים כי אף על פי שמבחינת ההלכה ההגמונית מעשה זה היה אסור מכול וכול, הרי החברה היהודית, או לפחות חלקים ניכרים ממנה לא ראתה בו מעשה שאינו נורמטיבי, בפרט כל עוד התנהל במסגרת יחסי הכוח המקובלים. כפי שאפרט בהמשך הפרק, גם חריגה מן הדפוס הטיפוסי עוררה לכל היותר לעג וזלזול, אך אין כל עדות להענשה אלימה או לנידוי חברתי.

בחלק השני של הסקירה אעסוק ביחס ההלכתי והחברתי להומואים ולסביות בעת החדשה, תוך התמקדות בפסיקה הציונית-דתית בעשור וחצי האחרונים; בפרק זמן זה ניתן לראות היטב כיצד ההתמודדות עם המודרנה משנה, מעצבת ופותרת במהירות את העולם ההלכתי לכיוונים חדשים. למן שלהי המאה העשרים התחוללה מהפכה של ממש בעולם הדתי-תורני בישראל וגם בקהילות יהודיות בתפוצות. השיח על המיניות יצא מד' אמותיו של היחיד, המשוחח עם מורה ההלכה או מתוודה בפניו, אל המרחב הווירטואלי ואל התקשורת המודפסת והמשודרת. האינטרנט נתן כמה חדשה למפגש שואל ומשיב, אפשר חופש רב יותר תחת מעטה האנונימיות, הפר את ההיררכיה המקובלת ונתן לציבור רבנים רחב יותר מאשר בעבר להשיב לשואלים באופן שהפך את שיח השאלות ותשובות (שו"ת) לדמוקרטי יותר ולמבוזר יותר. הנראות הרבה יותר של מיניות והעדפות מיניות, של בעיות בתחומי האישות, של התלבטויות בשאלות של זהות ועוד, בתקשורת ובשיח המקוון, הוציאו עוד ועוד אנשים ובעיות אל מחוץ לארון. יתר על כן, בסיוע האינטרנט נוסדו קבוצות של הומואים ולסביות דתיים, בדרגות שונות של אדיקות דתית, והן מחזיקות אתרים עתירי תוכן ומקיימות פעילויות חברתיות.³ לשינוי זה יש זיקה להתרחבות המנעד הדתי וצמיחת מגזרים רחבים של דתיים לשעבר ושל המכונים "דתיים לייט", הבוחרים לקיים רק חלקים מההלכה. בחוץ לארץ, ובפרט בארצות הברית, אך גם באירופה, התנועה הרפורמית היא מחוללת השינוי הגדולה, בהתירה נישואין בין בני אותו מין וכהונת הומואים או לסביות מוצהרות כרב או רבה.⁴ במדינת ישראל עצמה גוברים בשנים האחרונות הקולות המבקשים לאפשר

2 לדוגמה בוטה למדי, שעניינה פרשיית ניאוף, ראו ירון בן-נאה "שערוריית ניאוף באיסתנבול: ספרות השו"ת כמקור לחיי יהודים בעיר העות'מאנית" ממזרח ומערב ח 37 (התשס"ח).

3 אתר ארגון הו"ד (הומואים דתיים): hod.org.il; אתר עמותת "כמוך": www.kamoha.org.il; אתר חברותא – הומואים דתיים: havruta.org.il; אתר בת קול – ארגון לסביות דתיות: www.bat-kol.org. חלק מארגונים אלה ועוד כמה ארגונים חברו לארגון גג בשם "קהילה דתית גאה".

4 ראו למשל את ההחלטה על נישואים חד מיניים באתר התנועה הרפורמית: Eric Yoffie, *Same Genfer* (Union for Reform Judaism, 2000), urj.org/about/union/leadership/yoffie/archive/Civil Marriage for Gay and Lesbian couples, Union: gender for Reform Judaism, Adopted by the General Assembly Union of American Hebrew Congregations (Oct. 29 till Nov. 2, 1997) available at urj.org/about/union/governance/reso//?syspage=

נישואין שלא בידי רבנים אורתודוקסים והכרה גמורה ביחסי זוגיות בין בני אותו מין, בדומה לכלל זוג אחר. עד כה נתקלים ניסיונות אלה בהתנגדות מצד הממסד הדתי, לו העניק החוק את המונופול בעניין זה.⁵ כל אלה הביאו לפיתוחו של שיח חדש ומרתק על היחס להומוסקסואלים ולהומוסקסואליות, שעליו ארחיב דברים בהמשך הפרק. בפרק זה אתמקד, כאמור, בפסיקה האורתודוקסית בנושא, בדגש על הפסיקה היוצאת מבית מדרשה של הציונות דתית לגוניה בארץ, ולא אעסוק בזו הקונסרבטיבית והרפורמית.⁶

לאחר הדיון בנושאים אלה, אעסוק בסעיף נפרד בטרנסקסואליות ובטרנסווים. כיוון שהספרות ההלכתית עוסקת יותר במעשים ופחות בזוהריות, יש בה עיסוק מועט יותר בשינויים מגדריים. אף על פי כן, היא כוללת דיונים הנוגעים לנושא – שאלת מינו של האדם בהקשרים הלכתיים, יחסה לניתוחים לשינוי מין ונושאים נוספים, ועל כן אקדיש לנושא זה חלק נפרד.

בדברים שלהלן יש אפוא ניסיון לרכז את החומר הרלוונטי, אשר בחלקו מוכר לציבור או לציבורים מסוימים ובחלקו אינו מוכר כלל. ברצוני, כאמור, להראות לא רק את האידיאל הדתי הרבני, אלא גם את המתח ואת הדינמיות הקיימים ביהדות ובחברות היהודיות לאורך הדורות. כמו כן אבקש להראות מתוך הדברים כיצד היהדות אינה דת מונוליתית בלתי משתנה, וכיצד לחברה הסובבת ולתמורות הזמן הייתה, ועדיין יש, השפעה רבה על ההלכה היהודית ועל החברה אשר פועלת לפיה. איני מתיימר להציג בפרק זה את כל המקורות ההלכתיים המדברים על הנושא, והוא אף אינו ניתוח היסטורי וסוציולוגי מעמיק של החברה היהודית והדתית בעבר ובהווה. מטרתו של הפרק היא לשקף מגמות וסוגיות מרכזיות העולות לאורך השנים על שולחן ההלכה היהודית בנושאים הללו מתוך הקשרם ההיסטורי, לאפשר את הרחבת העיון ולשמש נקודת מוצא מקיפה וטובה למי שרוצה להתעמק בנושא.

בעידן זה, שבו הפער בין הטקסט לפרשנותו הצטמצם והשאיפה לאובייקטיביות גמורה התבררה כבלתי אפשרית, אין לי אלא להודות מראש כי הטקסטים אשר יובאו להלן מציגים את ראיית הדברים שלי, ולעתים מדובר בפרשנות אישית שלי ביחס לטקסט, אך במרבית המקרים הבאתי את מיטב

: [article&item_id=2000](https://www.reformjudaism.org/article&item_id=2000). לעמדות הכלליות וההחלטות השונות של התנועה הרפורמית לגבי להט"ב: Religious Action Center of Reform Judaism, *LGBT Rights and Position of the Reform Movement*, rac.org/Articles/index.cfm?id=3231&pge_prg_id=12687&pge_id=2413. לאחרונה נתמנה רב קונסרבטיבי, החי בגלוי עם גבר, כרבה של קהילה ברחובות. ג'ודי מלץ "הומו מונה לראשונה לרב בית כנסת קונסרבטיבי בישראל" הארץ – חדשות (9.9.2014) www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2428483.

5 להרחבה ראו פנחס שיפמן "מעמד המשפטי של זוגות בני אותו מין" בספר זה.

6 התנועה הקונסרבטיבית עברה בעשורים האחרונים שינויים בנושא היחס ללהט"ב. לעמדות השונות ראו RESPONSA 1991–2000 BY THE COMMITTEE ON JEWISH LAW AND STANDARDS OF THE RABBINICAL ASSEMBLY 612–729 (Kassel Abelson & David J. Fine eds., 2002). בשנת 2006 התקבלה החלטה להתיר הסמכה לרבנים הומוסקסואלים, אך נדחתה ההצעה להתיר יחסי מין הומוסקסואליים. בעקבות ההחלטה פרשו כמה מרבני התנועה מוועד ההלכה. ההחלטה התקבלה על בסיס הפסיקה של הרבנים אליוט דרף, דניאל נוינס ואברם רייזנר: Elliot N. Dorff, Daniel S. Nevins & Avram I. Reisner *Homosexuality, Human Dignity & Halakhah: A Comined Responsum for the Committee on Jewish Law and Standards* (2006), available at www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/public/halakhah/teshuvot/20052010/dorff_nevins_reisner_dignity.pdf. ראו גם דיאנה וילה "תהליכים בפסיקת ההלכה הקונסרבטיבית בימינו" אקדמות כו 59, 65–66 (2012).

המקורות כדי להדגים ולבסס את טענותיי. זאת ועוד: הדברים נכתבים בהנחה שקהל היעד של הספר אינו רק אנשים מתחום המשפט, או קוראים המתמחים במקורות העבריים לסוגיהם, ולכן ההסברים המיועדים לוודא שהדברים מובנים לכלל הקוראים.

ב. הומוסקסואליות ולסביות

1. מתקופת המקרא ועד תקופת גאונים

תחילתו של האיסור על יחסי מין הומוסקסואליים הוא בפסוקי התורה בספר ויקרא: "וְאֵת זָכָר לְאִישׁ תִּשְׁכַּב מִשְׁכַּב אִשָּׁה תוֹעֵבָה הִוא" ⁷, "וְאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אֶת זָכָר מִשְׁכַּב אִשָּׁה תוֹעֵבָה עָשׂוּ שְׁנֵיהֶם מוֹת יוֹמָתוֹ דְּמֵיהֶם בָּם" ⁸. בפסוקים אלה התורה אוסרת על אקט מיני, קרוב לוודאי חדירה אנאלית, ⁹ בין שני גברים. ניתן לראות שבשני הפסוקים מכנה התורה את האקט בשם "תועבה", והפסוק השני אף מחייב את שני הצדדים (החודר והנחדר) בעונש מוות.

דינו של איסור מקראי זה ועונשו פורטו בתקופת המשנה והתלמוד. המשנה במסכת סנהדרין קובעת על בסיס פסוקים אלה כי דינו של גבר המקיים יחסי מין עם גבר הוא סקילה. כך נאמר שם כי: "אלו הן הנסקלין: הבא על האם [...] ועל הזכור" ¹⁰. הדיון התמציתי והמפורש ביותר על אודות הדינים הנוגעים לאיסור זה נעשה בגמרא העוסקת במשנה זו, במסכת סנהדרין שבתלמוד הבבלי. לפי דיון זה, הן החודר והן הנחדר נענשים בסקילה והאיסור קיים בין שהנחדר בוגר ובין שהוא קטין. ¹¹

7 ויקרא יח 22.

8 ויקרא כ 13.

9 רש"י בפירושו על הפסוק מתאר על פי הגמרא את המילים "משכבי אישה" – מכניס כמכחול בשפופרת"; רש"י, ויקרא כ 13, ד"ה "משכבי אישה".

10 משנה, סנהדרין ז, ד.

11 בבלי, סנהדרין נד, ע"א. צריך לזכור שקטין משמעו כאן מי שטרם הגיע לבגרות מינית. יש לציין שהקטין לא יתחייב במיתה כיוון שהוא עדיין אינו בר-עונשין לפי הדין העברי וכן כי על פי מסורת זו, כדי להעניש נחוץ שהדבר יתרחש לעיני שני עדים כשרים, שראו היטב את פרטי האקט המיני והתרו מפורשות בעוברי העבירה בטרם עברו אותה. נוסף על דיון תלמודי זה, העוסק בקיום יחסי מין בין גברים, יש מדרש בספרא על ספר ויקרא, האוסר על קיומו של קשר זוגי-משפטי בין גברים לגברים ובין נשים לנשים. לפי מקור זה, אחד מהמעשים שהיו נהוגים בארץ מצרים ובארץ כנען ואותם אסרה התורה הוא "האיש נושא לאיש והאשה לאשה": "כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו [...] ומה היו עושים האיש נושא לאיש והאשה לאשה, האיש נושא אשה ובתה והאשה ניסת לשניים לכך נאמר ובחקותיהם לא תלכו"; ספרא, אחרי מות ט (מהדורת וייס). על פי מקור מדרשי זה, לא רק קיום יחסי מין אסור אלא גם קיומה של זוגיות רשמית הנעשית בשטר של בני אותו מין. ראו גם בראשית רבה, בראשית כו (מהדורת וילנא); תנחומא, בראשית כא (מהדורת בובר). מקור נוסף המראה את יחס חכמי התלמוד למשכב זכר נמצא במסכת סוכה, ולפיו החמה לוקה בעקבות חטאים חמורים וכיניהם משכב זכור: "בשביל ארבעה דברים חמה לוקה על אב בית דין שמת ואינו נספד כהלכה ועל נערה המאורסה שצעקה בעיר ואין מושיע לה ועל משכב זכור ועל שני אחין שנשפך דמן כאחד" (בבלי, סוכה כט, ע"א). התייחסות נוספת למשכב זכר באה בדרך אגב בתלמוד הירושלמי: "רבי לעזר בשם רבי חנינה מניין שבני נח מהרהרין מוזהרין על עריות כישראל? תלמוד לומר 'ודבק באשתו' ולא באשת חבירו, 'ודבק באשתו' ולא בזכור" ירושלמי, קידושין א, א. לעיסוק נרחב בתופעת משכב זכר ועמדת ההלכה התלמודית כלפיה ראו דניאל בויראין "רבנים וחברים

דיון על איסור משכב זכר ועל עונשו אנו מוצאים גם בתקופת הגאונים, בתשובה שנתן אחד מראשי הישיבות הגדולות בבבל. אותו חכם נשאל אם וכיצד יש לדון אנשים שעברו עבירות שמתחייבים עליהם במיתה על פי דין תורה, כשבין החוטאים נמנה גם הבא על הזכור: "וששאלתם בשביל מי שנתחייב באחת מארבע מיתות בית דין, כגון שהרג את הנפש או שבא על אשת איש או על הזכור, במה דנין בזמן הזה".¹² הבעיה המרכזית העולה בשאלה זו היא סמכותם של בתי הדין בגולה לדון על פי דיני התורה. מהתשובה עולה כי מאחר שהוצאה להורג אינה בסמכותו של בית הדין, ההמלצה היא להלקות עבריינים, ואף זה בעיקר כאזהרה ולצורך הרתעתי: "ולא שמענו מרבתינו שראו אותה או שהיו עושין באחת מד' מיתות בית דין שבשתי ישיבות [שבבבל] כלום. אבל, שלא לפטרן לגמרי [=כלומר לא להוציא את העבריינים בלא עונש], ולא יהא הדבר בהתר, מנדין אותן ומיסרין אותן ומבדילין אותן מן הקהל ומכין אותן מכת מרדות מדרבנן באפסר כפול לשנים ואין צריך אומד".¹³ המשיב מודה אפוא שבזמנו לא היה אפשר לנקוט עונשים ראויים על פי דין תורה, אך הוא ממליץ על ענישה כגון נידוי ומלקות, בהבנה שהסכמה שבשתיקה לעבירות אלו ואחרות תוביל להפרה שלהן ("ולא יהא הדבר בהתר").

בניגוד ליחסים מין הומוסקסואליים, המקרא לא התייחס ליחסי מין בין נשים. בתקופת התלמוד אנו מוצאים לראשונה התייחסות ליחסי מין לסביים. יחסים אלה לא נאסרו במפורש במשנה ובתלמוד, אך הם מוזכרים בכמה מקומות בכינוי "נשים המסוללות" כמעשה שנחשב כזנות או כפריצות, מעשה הראוי לגנאי.¹⁴

למרות האיסור המפורש והעונשים החמורים על איסור משכב זכר ניתן למצוא מקורות מתקופות אלה שמהם עולה שיחסי מין הומוסקסואליים התקיימו גם אז. חטאי משכב זכר, כמו חטאים מיניים אחרים, יוחסו במקרא לעמים אחרים, בעוד בני ישראל נדרשו להיות קדושים ולהימנע ממעשים כאלו. הדרישה שלא לעשות "כמעשה ארץ מצרים" ו"מעשה ארץ כנען"¹⁵ חוזרת יותר מפעם אחת בווריאציות שונות, ואף שאמירה זו לעתים עמומה, הפרשנות קוראת אותה במשמעות האוסרת משכב זכר.¹⁶ הייחוס החוזר ונשנה של חטא זה דווקא לעמים אחרים אינו מוציא מכלל אפשרות את העובדה שכפי שבני ישראל עברו על איסורים חמורים אחרים, ובראשם איסור עבודה זרה, הם עברו גם על עבירות מוסריות-מיניות, שחלקן לפחות תועדו בתוכחות הנביאים.¹⁷ עוד ייתכן שהתקיימה גם זנות פולחנית של בני שני המינים, שכללה גם פרקטיקות מיניות הומוסקסואליות, נוהג מקובל בחלק

– האם יש יהודים בתולדות המיניות? זמנים 50 52 (1995); דניאל בויארין **הבשר שברוח: שיח המיניות בתלמוד** (עדי אופיר מתרגם, תשנ"ט) (להלן: **בויארין הבשר שברוח**).

12 תשובות הגאונים, חלק ד, שער ז, סימן לט (מהדורת מודעי, רב-ג).
13 שם.

14 "דאמר רב הונא נשים המסוללות זו בזו פסולות לכהונה ואפילו לרבי אלעזר דאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה הני מילי איש אבל אשה פריצותא בעלמא" (בבלי, יבמות עו, ע"א). המונח "זנות" בתלמוד אינו מתייחס למכירת שירותי מין תמורת כסף אלא לקיום יחסי מין אסורים.

15 ויקרא יח 3.

16 כך במדרש: "כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו, [...] ומה היו עושים האיש נושא לאיש והאשה לאשה". ראו לעיל ה"ש 11.

17 כך למשל ביחזקאל כב 9–11.

מאמצות המזרח הקדמון. העוסקים בה קרויים בלשון המקורות העבריים קְדָשָׁה, קְדָשׁ, או פְּלֶב. עיסוק זה נאסר על ידי התורה: "לא תהיה קְדָשָׁה מְבֹנֹת יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִהְיֶה קְדָשׁ מְבִנֵי יִשְׂרָאֵל".¹⁸ במקורות תלמודיים ובתלמודים ובתלמודים אנו יכולים למצוא הכרה בכך שאכן יש מציאות של משיכה בין בני אותו מין ואף של מימושה, וזאת מן הטעם שבמקורות אלו מתבקשים סייגים והרחקות בין גברים. כך למשל נאמר בתוספתא כי: "ולא יישנו שני רווקים בטלית אחת, וחכמים אמרו לא נחשדו ישראל על כך".¹⁹ את המקור הזה, שבו על פי אחת הדעות אסור לשני רווקים לישון יחד, יש לקרוא על רקע המציאות החומרית הקשה בעת העתיקה, אשר לא אפשרה שינה של כל אדם בנפרד. אף על פי שלפי דעת חכמים במקור זה לא נחשדו ישראל במשכב זכר, כלומר ביחסי מין הומוסקסואליים, עצם העובדה שמובאת דעה שלפיה יש להרחיק גברים באופן יזום ובהקשרים מסוימים יכולה ללמד שהייתה הכרה בכך שיש מציאות של משיכה מינית בין גברים. הדברים דומים גם במקור הבא, האוסר על גברים לצאת מבושמים לשוק: "אל יצא כשהוא מבושם לשוק – אמר רבי אבא בריה דרבי חייה בר אבא אמר רבי יוחנן: במקום שחשודים על משכב זכור".²⁰ גם כאן אנו רואים את ההסתייגות האוסרת את ההתבשמות רק במקום שחשודים בו על משכב זכר. ואולם, המקור גם מבהיר כי מציאות של משיכה בין גברים הייתה מוכרת ואולי אף נפוצה במקומות שונים.²¹

מקורות מעטים בלבד עוסקים ביחסים הומוסקסואליים בתקופת הגאונים, ולכן קשה לעמוד על תפוצת התופעה. לא ברור אם השאלה שאותה ראינו נשאלה באופן תאורטי בלבד או בעקבות מקרים אמתיים. אם אין היא תאורטית בלבד, אפשר לראות שהחשש מפני קיומה של התופעה אינו מרפה ממי שרואה את עצמו אחראי לדמותה הדתית והמוסרית של הציבור היהודי.

אם כן, ראינו כי בתקופת המקרא, ולאחר מכן בתקופת המשנה והתלמוד, נקבע איסור חמור על קיום יחסי מין הומוסקסואליים, זאת בניגוד ליחסים לסביים, שאותם אנו מוצאים לראשונה בספרות

18 דברים כג 18.

19 ולכן לגישת חכמים מותר לשני רווקים לישון בטלית אחת. ראו תוספתא, קידושין ה, י (מהדורת ליברמן).

20 בבלי, ברכות מג, ע"ב.

21 עוד מקום שניתן לראות בו הכרה במשיכה מינית בין גברים הוא בסיפור מרתק ועשיר בפרטים שנשמר בתלמוד על ר' יוחנן יפה התואר וריש לקיש, המתרחש בארץ ישראל במאה השלישית לספירה. לפי סיפור זה, המתאר את הפיכתו של ריש לקיש משודד לאחד מגדולי הדור, ריש לקיש (שהיה שודד בתקופה זו) ראה את ר' יוחנן רוחץ בנהר ומחמת יופיו הרב קפץ אחריו. כשאמר ר' יוחנן לריש לקיש שאת כוחו הוא צריך להקדיש לתורה, ענה לו ריש לקיש "יפוך לנשים". לאחר שר' יוחנן הבטיח לריש לקיש שייתן לו את אחותו היפה לאישה אם יבוא ללמוד אתו תורה, התרצה ריש לקיש ובסופו של דבר הפך לגדול תלמידיו של ר' יוחנן. הסיפור ממשיך ומתאר את סופה של החברותא שבה, בעקבות מחלוקת, גרם ר' יוחנן למותו של ריש לקיש. דניאל בויארין ניתח סיפור זה ועמד על היסודות ההומו-ארוטיים העזים המשוקעים בו, וכמותו גם אדמיאל קוסמן, שמדגיש את המקום שיש למיניות בעולמם של חז"ל, לצד לקח מוסרי (בבלי, בבא מציעא פד, ע"א). ראו גם אדמיאל קוסמן מסכת גברים: רב והקצב ועוד סיפורים – על גבריות, אהבה ואוטנטיות בסיפור האגדה ובסיפור החסידי 34–51 (התשס"ב). מקור תלמודי נוסף הקשור ביופיו של ר' יוחנן, וגם בו ניתן לראות יסודות הומו-ארוטיים, מספר על רבי יוחנן שמגיע לבקר את תלמידו החולה. במהלך הביקור בוכה התלמיד מרוב יופיו של רבי יוחנן, ולאחר שיחה ר' יוחנן מושיט לו יד והתלמיד מבריא וקם עם רבי יוחנן יד ביד (בבלי, ברכות ה, ע"ב). עוד בעניינים אלו ראו בהרחבה: DANIEL BOYARIN, UNHEROIC CONDUCT: THE RISE OF HETEROSEXUALITY AND THE INVENTION OF THE JEWISH MAN (1997).

התלמוד והאיסור שחל עליהם קל יותר. כמו כן ראינו כי למרות האיסור ניתן למצוא עדויות במקורות לקיומה של תופעה זו והכרה בכך שקיימת מציאות של משיכה מינית בין גברים.

2. ימי הביניים

תקופה ארוכה זו, שההיסטוריונים חלוקים באשר למועד ראשיתה וסופה הן בארצות אירופה והן בארצות האסלאם, ובפרט ביחס ליהודים, הייתה פורייה ביותר מבחינת ההלכה והמחשבה היהודית, ובמהלכה נוצרו כמה מן היצירות החשובות ביותר ביהדות הרבנית. הספרות ההלכתית מתקופה זו משקפת את התפתחותה הנמשכת והולכת של ההלכה על המגמות העיקריות שמתחוללות בה, בהן הנטייה לקודיפיקציה ויצירת גוף ידע אחיד ובהיר. בהקשר זה אזכיר כאן את חיבוריו של הרמב"ם, את חיבוריהם של רבנו אשר (הרא"ש) ור' יעקב בעל הטורים, את פירושי רש"י ובעלי התוספות ואת חיבוריהם של אנשים מחוגים שוליים יותר אך משפיעים, כרבי יהודה החסיד. לצד עבודות תורניות אלו נוצרו גם יצירות ספרותיות חשובות, בהן חיבורים מילוניים והיסטוריוגרפיים וכן שירה מסוגים שונים – גם שירים קצרים וגם מקאמות ארוכות. יצירות אלו מביאות קול אחר, את קולו של היחיד המשיע לעתים, בגלוי או במסווה, את מאווייו, תחושותיו וביקורתו על תופעות חברתיות שונות.²² בחלק זה אשתמש אפוא הן בספרות הלכתית והן במקורות ספרותיים, כמו שירת חול, שיש בהם אינדיקציה לדמותם של החיים היהודיים בימי הביניים. רובו של הפרק יתמקד ביהדות ספרד ובארצות המוסלמיות, כיוון שבאזורים אלה יש מקורות רבים על הנושא. ביחסה של יהדות אשכנז ואירופה הנוצרית ליחסים הומוסקסואליים אדון בנפרד בהמשך הפרק.

(א) האיסור וקבלתו בחברה

מבחינת ההלכה הפסוקה, בתקופה זו נותר האיסור על יחסי מין הומוסקסואליים על כנו, עם אותן ההגבלות ובאותה החומרה כמו בתקופות מוקדמות. כך פוסק הרמב"ם, ומסכם את הדברים, בספרו ההלכתי הגדול "משנה תורה": "הבא על הזכר או הביא זכר עליו [...] אם היו שניהם גדולים נסקלים שנאמר ואת זכר לא תשכב בין שהיה בועל או נבעל ואם היה קטן בן ט' שנים ויום אחד ומעלה זה שבא עליו או הביאו על עצמו נסקל והקטן פטור".²³ בנוגע ליחסי מין לסביים כותב הרמב"ם כי: "נשים המסוללות זו בזו אסור וממעשה מצרים הוא שהוזהרנו עליו שנאמר כמעשה ארץ מצרים לא תעשו, אמרו חכמים מה היו עושים איש נושא איש ואשה נושא אשה, ואשה נשאת לשני אנשים".²⁴ הרמב"ם

22 לדברים כלליים על מין ומיניות ביהדות הימיביניימית ראו DAVID BIALE, EROS AND THE JEWS 86–120 (1992), ובמהדורה עברית משובשת: דוד ביאל 114–158 (כרמית גיא מתרגמת, 1994). באופן תמוה לא התייחס ביאל כלל לנושא משכב זכר. כמו כן ראו יעקב כ"ץ "נישואים וחיי אישות במוצאי ימי הביניים" ציון י 21, 23–24 (1945) (להלן: יעקב כ"ץ "נישואים וחיי אישות"); יעקב כ"ץ מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי הביניים 174–175 (1957); בווארין הברש שברוח, לעיל ה"ש 11, בעמ' 78–79, 153. עוד ראו MICHAEL L. SATLOW, TASTING THE DISH: RABBINIC RETHORICS OF SEXUALITY 185–222 (1995).

23 משנה תורה, איסורי ביאה, פרק א, הלכה יד.

24 שם, פרק כא, הלכה ח. בהמשך השולחן ערוך יפסוק את דבריו להלכה. ראו שולחן ערוך, אבן העזר, סימן כ, סעיף ב.

אוסר אפוא על קיום יחסי מין לסביבים וקובע כי הם בכלל האיסור לעשות "כמעשה ארץ מצרים" המובא בתורה, אם כי חומרתו פחותה מיחסים בין גברים.

בניגוד לאידיאל הלכתי זה, במקומות שונים ברחבי העולם היהודי הימביניימי יש פער בין ההלכה לבין הפרקטיקות החברתיות של החברה היהודית, על רקע הזיקה בין החברה היהודית לחברה שמסביבה, וזאת הן בארצות האסלאם והן באירופה הנוצרית-קתולית.

על מנת להבין את התייחסותה של החברה היהודית ליחסי מין הומוסקסואליים אקדים כמה מילים על היחס של העולם הימביניימי לפרקטיקה מרכזית של יחסי מין הומוסקסואליים בתקופה ההיא – זנות ויחסים בלתי שוויוניים. בעולם הימביניימי, ולאמתו של דבר עד למחצית השנייה של המאה העשרים, לא הייתה בעיה עקרונית כלשהי בנוגע לזנות, והיא הייתה חלק מחיי העיר וחיי הצבא. הזנות הייתה עשויה להיות חוקית או בלתי חוקית, מסומנת ומתויגת, אסורה ובת-ענישה מבחינה דתית, אך לא נתפסה כמעשה לא נורמטיבי כשלעצמו. עם זאת, ספקי השירותים המיניים, ובעיקר העוסקות בכך, שממילא באו מקרב בני המעמדות החלשים או המוחלשים, סבלו מסטטוס חברתי נמוך. הזנות, ויחסי מין בכלל, היו קשורים קשר הדוק ליחסי הכוח ולחברה המעמדית: כך היה ביוון וברומא, כך היה בעולם האירופי הימביניימי וכך גם בארצות האסלאם. אין לתהות אפוא על כך שבני חורין השתמשו בעבדים ושפחות, אדונים במשרתות, וגברים בוגרים בנשים צעירות או בנערים שאינם בני מעמדם. בארצות האסלאם הייתה הזנות (של נערים ושל נשים) קשורה למקומות בילוי כגון בית הקפה, בית המרוח ובית המרחץ, וגם אל אלו שעיסוקם המרכזי היה בשירה וריקוד.

לא זו בלבד שנעדר אלמנט של א־נורמטיביות או חוסר לגיטימציה חברתית ליחסים בלתי שוויוניים, אלא שאלו גם לא העידו כלל על נטייתו או העדפותיו של הגבר בעל המעמד הגבוה; הוא היה זכאי לשכב עם מי שהיה זמין עבורו באותה עת. קיום יחסי מין עם עבדים, עם שוליות או עם משרתים לא העיד בהכרח כלל על הנטייה המינית של צד מן הצדדים לאקט המיני. גברים קיימו יחסים הן עם נשים והן עם נערים, והזהות המגדרית של הצד הפסיבי לא הביאה לעמדה שיפוטית כלפי טבעם של אותם אנשים. רק חריגה מן הכללים שהכתיבו המעמד החברתי והגיל זכתה לגינוי. הדוגמה הטובה ביותר לחריגה כזו היא גבר, אדם שכבר עבר את שנות בחרותו, ובכל זאת ממשיך למלא מרצונו תפקיד פסיבי ביחסים עם גברים אחרים.²⁵

ומכאן לחברה היהודית. הקהילה היהודית בספרד, או ליתר דיוק בחצי האי האיברי, תחת שלטון האסלאם מהווה דוגמה מופתית לפער שבין האידיאל ההלכתי לפרקטיקה הנהוגה. הזיקה בין ערכי החברה היהודית ותרבותה לבין התרבות המוסלמית הסובבת הביאה לכך שהציבור היהודי (גם אם לא כולו) היה מודע לאיסורים ההלכתיים בדבר משכב זכר, אך בהשפעת הסביבה נהג אחרת. כדי להמחיש זאת ניתן להביא לדוגמה את הז'אנר הספרותי הקרוי "שירי הצבי", שהיה פופולרי ביותר בקרב משוררי ספרד בין המאות העשירית והשלוש עשרה ועסק ביחסים הומו־ארוטיים ובתשוקה לנערים צעירים. בין המחברים בז'אנר זה מצויים גדולי המשוררים העבריים – שמואל הנגיד, ר' יהודה הלוי, ר' משה ן' עזרא ושלמה ן' גבירול. השירים נכתבו על ידי המשורר כדברי האוהב, החושק באהובו הצעיר, יפה

25 על הדוגמה של ירון ורומא ראו בהרחבה ספרו של הלפרין, וכן ביקורתו על פוקו: DAVID M. HALPERIN, BEFORE SEXUALITY: THE CONSTRUCTION OF EROTIC EXPERIENCE IN THE ANCIENT GREEK WORLD (John J. Winkler & Froma I. Zeitlin eds., 1990); David M. Halperin, *Forgetting Foucault: Acts, Identities and the History of Sexuality*, 63 REPRESENTATIONS 93 (1998).

התואר, הפזרן, ההולל, החמקמק והבוגדני.²⁶ חוקרי הספרות העברית נחלקו בהבנת הריאליה שמאחורי שירה זו. יש שסברו כי אין זה אלא חיקוי בעלמא, שאין לו דבר עם העדפותיהם ומנהגיהם המיניים של יהודים, בהם מנהיגי ציבור, משוררים וחכמים; אחרים היו מוכנים לאשר שמציאות זו אכן רווחה בחוגים מסוימים, בהשפעת החברה המוסלמית.²⁷ בשירתו של שמואל הנגיד, למשל, אהבת נערים, או התשוקה להם, היא מוטיב דומיננטי ביותר: "הצבי – הוא הנער היפה החשוק. לצבי נועדו בדיואן הנגיד יותר שירים מאשר לצבייה".²⁸ באופן כללי, תיאורי הנערים והנערות, מושאי התשוקה בשירה זו, כמעט זהים. השירים אינם מלמדים רק על קשרים טיפוסיים של גבר ונער, אלא גם על כך שהתרחשויות אלו היו פומביות וכי אנשים לא היססו לחבר על כך שירים. שירים אלו הועתקו כי היו רלוונטיים, וכך גם נשתמרו. אין לנו כל אינדיקציה להוקעה חברתית או להתייחסות שלילית לפרקטיקות אלו. ניתן להניח שכל עוד היו היחסים במתכונת המסורתית שתיארתי לעיל, הם היו מקובלים. לגינוי זכה היפוך תפקידים, קרי גבר בוגר המוסיף למלא תפקיד פסיבי. אין בידינו מידע מספיק על יחסי מין בין בגירים, אך קשה להאמין שלא התקיימו.

26 להלן שתי דוגמאות לשירי אהבה שמושאם נער, מתוך קובץ שערך חיים בראדי מבחר השירה העברית (חיים בראדי עורך, ירושלים התרפ"ג):

משירי ר' משה ן' עזרא
בנפשי ליל ידידות, זרחה בו עלי אף הזמן, שמש משושי
בליל היה דבר עפרי כמגדי, ופיו כוסי ויין רוקן עסיסי
והוד פניו כשושני, וטורי לחיו נחשבו ענפי הדסי
והעת ישכו עיניו לבבי מהרה אל צרי חכו מנוסי
(שם, בעמ' קמו).

משירי ר' יהודה אלחריזי
צבי החן, אשר לחיו בספירים מעלפת
ועיניו שלפים עלי ברק חרב מעופפת
שפתיו צוף ופניו גן, ושניו דר ופיו נפת
כגן לחיו משוש עיני בעת צופה ונשקפת
אבל נפשי באש חשקו צרובה היא ונשרפת
שתי עיני בגן עדן, אבל לבי בתוך תפת
(שם, בעמ' רנב).

27 נחמיה אלוני מכחיש "מעשי סדום" בקרב יהודים: נחמיה אלוני "משירת ספרד ולשונה" אוצר יהודי ספרד ג 15, 32 (1960); נחמיה אלוני "הצבי והגמל בשירת ספרד" אוצר יהודי ספרד ד 16, 32–42 (1961); ובמאמרים נוספים. לעמדת שירמן ראו חיים שירמן לתולדות השירה והדראמה העברית בימי הביניים א 105–97 (1979); חיים שירמן תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית 246–250 (1995) (להלן: שירמן תולדות השירה העברית). וכמותו גם נורמן רות: Norman Roth, *Deal Gently with the Young Man: Love of Boys in Medieval Hebrew Poetry of Spain*, 57 SPECULUM 20 (1982); Norman Roth., "Fawn of my Delights": *Boy-Love in Hebrew and Arabic Verse*, in *SEX IN THE MIDDLE AGES* 157 (J.E. Salisbury ed., 1991). לדיון רחב בשירי החשק הספרדיים, ללא התייחסות לעניין ההומו-ארוטי בהם, ראו ישראל לויין מעיל תשבץ ב 434–287 (1994). המשורר הבולט האחרון שכתב יצירות מסוג זה הוא טודרוס אבולעפיא, שחי בטולידו במחצית השנייה של המאה הי"ג. לשירי הצבי והצבייה של טודרוס, ראו טודרוס בן יהודה אבולעפיא גן המשלים והחידות 94–97 (דוד ילין עורך, התרצ"ב).

28 שירמן תולדות השירה העברית, לעיל ה"ש 27, בעמ' 247.

במאמר חלוצי שדן בהתנהגות המינית של החברה היהודית ההיסטורית טען יום-טוב עסיס להשפעת החברה הסובבת בתחום זה גם בתקופה הנוצרית, מה שהוביל להחמרה ביחס כלפי למשכב זכר. הוא אף מצא עדויות נוספות למשכב זכר בספרי שאלות ותשובות ובתעודות רשמיות.²⁹ נראה כי אין זה מקרה שבמהלך המאה החמש עשרה נפוצה בספרד האשמת האנוסים לשעבר בהתנהגות מינית סוטה, ובעיקר במשכב זכר.³⁰

יהודי ספרד לא היו יחידים או מיוחדים בהקשר זה. קיימות עדויות אקראיות למשכב זכר גם בספרות הגניזה, אותו אוסף עצום של מכתבים וכתבים שונים והמוני רשימות מגוונות, שעיקרם מן המאות העשירית עד השתים עשרה, שנתגלה בעיקר בעליית בית כנסת ׳ן עזרא בקהיר. חוקר הגניזה הנודע שלמה דב גויטיין סבור שהנוהג של משכב גברים עם נערים צעירים, ובפרט עם עבדים, לחלל מן העילית המוסלמית מטה, ולא פסח על החברה היהודית, בדומה לתופעת המשכב עם שפחות, כפי שאירע בחצי האי האיברי.³¹

בקרב היהודים בפרובנס ובחצי האי האיברי התחולל בתקופה זו שינוי משמעותי נוסף: במאות השלוש עשרה והארבע עשרה הלכה והתגבשה לה יצירה יהודית חדשה וחשובה – ספר הזוהר. הזוהר הוא מן היצירות החשובות בתורת הקבלה היהודית, וכבר בשלב זה נודעה לו השפעה בחוגים מצומצמים ואליטיסטיים. השפעתו העצומה תבוא מאוחר יותר, בעקבות פעולתם של המקובלים הצפתיים במאה השש עשרה. בזוהר נחשף עולם שבו יש מהות זכרית ומהות נקבית בעלות תפקידים

29 כלומר מן המאה הי"ג ואילך. במאמרו נזכרו החזקת פילגשים גויות, יחסים לפני הנישואין ומחוז לנישואין, זנות, ניאוף, גילוי עריות, אונס והומוסקסואליות. עסיס מדגיש את השפעת המתירנות בחברה הסובבת, ובעיקר מייחס זאת להשפעה מוסלמית. מאידך, הוא אינו מראה אם וכיצד התחולל שינוי בתקופה הנוצרית ביחס לתופעה זו ולאחרות: Yom-Tov Assis, *Sexual Behaviour in Mediaeval Hispano-Jewish Society*, in *JEWISH HISTORY IN HONOR OF CYMEN ABRAMSKY* 50 (A. Rapoport & S.J. Zipperstein eds., 1988); YOM-TOV ASSIS, *THE GOLDEN AGE OF ARAGONESE JEWRY* 287 (1997)

30 האשמות אלו שכיחות בשירה הסטירית כנגדם. לעתים היו המאשימים עצמם מן הקונברסוס, הנוצרים החדשים: NORMAN ROTH, *CONVERSOS, INQUISITION AND THE EXPULSION OF THE JEWS FROM SPAIN*, 173, 171, 173 (1195) 69, 89, 104, 122, 165. חוקרים שעסקו במיניות ובהומוסקסואליות בספרד במאות הט"ז–י"ח אמנם הבחינו בייצוג יתר של קבוצות חברתיות מסוימות בקרב הנאשמים בעבירות בתחום זה, אך לא העירו דבר על האנוסים, ויש לבדוק זאת בתיקי האינקוויזיציה: RAFAEL CARRASCO, *INQUISICION Y REPRESION SEXUAL EN VALENCIA. HISTORIA DE LOS SODOMITAS (1565–1785)* (1985); JAVIER P. ESCOHOTADO, *SEXO E INQUISICION EN ESPANA* 173–190 (1992)

31 ראויה לציון תקנה מעניינת שמצא גויטיין, האוסרת הליכת נערים בלא ליווי, או יציאת גבר בלוויית נער שאינו בן משפחתו, לאתר הקרוש בדמנוה, שמדרום מערב לפוסטאט. הרקע לכך ברור – בהיעדר השגחה יהיה מי שינצל את הנערים הללו. הוא מזכיר את ההומוסקסואליות המצבית של רווקים, בהם מלמדים, שנערים נגישים עבורם הרבה יותר לסיפוק צורכיהם, וכדרכו מביא את עדותו האישית של הסופר רשיד בוג'דרה מן המגרב מראשית המאה העשרים, ולפיה איש לא "עשה עניין" ממה שהיום היה נחשב לפדופיליה. נוסף על כך מציין גויטיין במפורש את היעדר העדויות ליחסים לסביים, למעט תשובה של ר' נסים בן יעקב מקירואן ודברי הרמב"ם: Shlomo D. Goitein, *A MEDITERRANEAN SOCIETY* vol. V 311–320 (1988); Shlomo D. Goitein., *The Sexual Mores of the People, in SOCIETY AND THE SEXES IN MEDIEVAL ISLAM* 43–61 (Sayyis Marsot ed. 1979); Nicole Kleigerman, *Homosexuality in Islam: A Difficult Paradox*, 2 *MACALESTER ISLAM J.* 52, 52–64 (2007). למקור נוסף העוסק ביחסים הומוסקסואליים במצרים ראו רם בן-שלום "יומן המסע למזרח של יוסף אבן כספי (שלא נכתב): דימויים ואוריינטליזם" פעמים 7, 124, 38–41 (התש"ע).

ברורים. בעולם זה יש סדר ברור, שהוא סדרו של עולם, והתשוקה ברורה אף היא: אהבה בין גבר לאישה. הפרת סדר קוסמי זה על ידי יחסי מין שאינם בין גבר לאישה נדונה כמוכן כדבר פסול ורע. דברים אלה פותחו מאוחר יותר אצל מקובלי צפת, ובראשם האר"י ותלמידיו. כך באים לידי ביטוי הדברים בפרשנותם במאה השש עשרה על ידי ר' חיים ויטאל, אחד מחשובי תלמידיו של האר"י, המסביר את מהות החטא על פי ראיית העולם הקבלית: "וזה סוד עונש משכב זכור כי הוא מוריד הכח שיש באמא כשהיא למעלה וגם את אבא המשפיע באמא למעלה ומורידן [...] וזה סוד העון הזה הנקרא תועבה פירוש תועה אתה בה רוצה לומר כי אתה חושב שהורדת אמא על הבנים ומשפעת להם כזכר לנקבה ואתה עושה אותה נקבה שאתה שוכב עמה". בלי להיכנס לטרמינולוגיה הקבלית של רבי חיים ויטאל, ניתן לראות כאן כיצד הוא מבין את יחסי המין ההומוסקסואליים כהיפוך תפקידים בין זכר לנקבה. היפוך זה פוגע במעשהו הסמלי בסדר הקוסמי ובשמות הקדושים של האל, וכדי לשוב בתשובה עליו לצום ולכוון לתקן את תוצאות מעשיו.³²

במאה השש עשרה כותב ר' יוסף קארו³³ בספרו הקאנוני "השולחן ערוך" כך: "לא נחשדו ישראל על משכב זכור ועל הבהמה לפיכך אין איסור להתייחד עמהן [...] ובדורות הללו שרבו הפריצים יש להתרחק מלהתייחד עם הזכר".³⁴ ר' יוסף קארו קובע כי "ישראל", כלומר יהודים, בניגוד לשכניהם, לא נחשדו במשכב זכר, אך מכל מקום מורה להרחיק ולמנוע מצבים של קרבה יתרה, משום שהוא עצמו מבין ויודע היטב כי התופעה קיימת ונפוצה למדי, ולכן מוטב להציב סייגים שונים כדי להפחית ככל האפשר מפגשים בעלי פוטנציאל לעבירה.³⁵ הדברים מנוסחים כהמלצה, וניתן לראות בכך הודאה

32 עם זאת מעניין לציין כי יש בזה גם ביטויים סימבוליים להומוסקסואליות. ביטויים אלה יזכו לעדנה בעת ההתפרצות המשיחית השבתאית בתיאולוגיה השבתאית. שבתי צבי, שנולד בשנת 1626 באזמיר שבמערב אנטוליה, והתגלה לעולם היהודי כמשיח בן דוד בקיץ 1665, היה ככל הנראה הומו לטנטי. את נישואיו לשתי נשותיו הראשונות לא מימש, והוא נאלץ לגרשן. יש עדויות לכך שנתפס בעת קיום יחסי מין עם בחור. אפשר שהושפע ממה שראה ושמע אצל הצופים – המיסטיקנים המוסלמים, שעמם היה בקשר ושאת המוזיקה שלהם כה חיבב. אלו האחרונים נודעו לשמצה בפי מתנגדיהם כמי שאינם בוחלים באהבת נערים, וכמי שסברו כי בראיית פניו של נער יפה יש שמץ של מבט באל. כמה משירי האהבה היפים ביותר נכתבו על ידי ג'אלאל א-דין רומי (נולד בשנת 1207 בפרס ומת בשנת 1273 בקוניה שבאנטוליה), מחשובי המיסטיקנים המוסלמים בכל הדורות ומחבר פורה, בהשראת אהובו שמס א-דין תברזי. עניין זה נעלם אצל המאמינים השבתאים, שאחת מכתותיהם אימצה לה כמצווה דתית לקיים אורגיה ב"חג הכבש". לפרטים רבים והרחבה בנושא זה ראו אלי שי משיח של גילוי עריות (2003).

33 יוסף קארו, מחבר השולחן ערוך, הקודקס האולטימטיבי של ההלכה היהודית, נולד בספרד שנים ספורות לפני גירוש היהודים, עבר לאימפריה העות'מאנית ולאחר שחי בסלוניקי, אסתאנבול ואדירנה עלה לצפת והיה לגדול חכמיה. באמצע המאה השש עשרה נכתבו ספריו "הבית יוסף" ואחריו "השולחן ערוך", המסכם את ההלכה, והיו לחיבורים קנוניים מחייבים. שניהם זכו במהרה לתפוצה עצומה בעולם היהודי. שולחן ערוך, אבן העזר, סימן כד, סעיף א.

35 המודעות להשפעת החיים בעיר המוסלמית בהקשר זה ניכרת כבר אצל הרמב"ם: משנה תורה, איסורי ביאה, פרק כב, הלכה ב. טענות של המצב בחברה הסובבת, הנוהגת סלחנות ואף מעודדת זאת, מצויות בשפע: "ומעשי'ם] בכל יום אנו רואים דחביב עליהם משכב זכור ממשכבי אשה [...] (כנימוק לאסור מסירת נער למלמד מוסלמי: ר' חיים בנבנשתי, שיירי כנסת הגדולה, שלוניקי תקי"ז, י"ד, כו ע"א). אגב תיאור חינוכם והכשרתם של עבדי הארמון מציין האנגלי פול ריקו את המשיכה המינית, ובהמשך בזעזוע וסלידה על תפוצת הפרקטיקה של ההומוסקסואליות בחברה העות'מאנית ובפרט בקרב משרתי הארמון, נשות ההרמון ואף הסולטאנים עצמם: "[...] השיעור הבא הוא הלשון הפרסית [...] והוא מקנה להם סוג של אהבה אפלטונית זה לזה [...] וביחס לאהבת נשים – המגבלות והחומרה של חינוכם עושים אותם זרים

בקוצר ידם של פוסקי ההלכה מול המציאות המתירנית בערים העות'מאניות. לר' יוסף קארו ולממשיכיו בדורות הבאים היה ברור כי בדיוק כמו הדרישה לאדיקות דתית ולמוסר גבוה, גם בין הדרישה לטוהר מיני לבין המציאות, שורר פער גדול.³⁶

רבנים בני זמנו של קארו באימפריה העות'מאנית ובתחומי האסלאם, וגם במאות הבאות, יזכירו רק בדרך אגב מקרים של משכב זכר. אלו כמעט תמיד אינם באים לגופו של עניין, אלא בדרך אגב, כחלק מהתנהגות עבריינית שיש בה כדי לערער את כשרותו של אדם כזה להעיד, כרכילות על שכן טרדן או כנדבך נוסף בטענות נגד בעל שאינו ממלא את חובותיו לאשתו ומסרב לגרשה.³⁷ זאת ועוד: הלשנות, עדויות ורכילות על ההתנהגות המינית, ובמקרה דנן משכב זכר, שימשו באותה תקופה אנשים כדי לפגוע בריבים, ובעיקר כדי לתבוע את הדחתם מתפקידים במנגנון הקהילתי – כחכם, כמלמד, או כשליח ציבור – קרי תפקידים המחייבים לכאורה התנהגות אדוקה (אך אין שומעים טענה זו נגד ראשי הקהל). רק לעתים הסתיים העניין בהדחה, ואף זאת רק כאשר היו עדים למעשים הללו ונצטרפו אליהם עבירות אחרות, כגון אכילת מאכלות אסורים.³⁸ זאת ועוד: במקורות אלה אין עבירת משכב זכר חמורה מעבירות אחרות, והיא נמנית לצד חילול שבת, משכב עם גויות, "זנות" וחוסר צניעות.³⁹

לחלוטין למין זה [=הנשי] בשל העדר מגע עימן, והם בוערים בתאוה זה לזה [...] הם מכנים זאת תשוקה ראויה לשבח ונעלה, ומדרגה [בדרך] לאהבת האל המושלמת [...] כך הוא הצבע בו הם מכסים את העיוות של נטיותיהם המושחתות, כשבאמת אין אהבה זו אלא תאוות בשרים [שהם חשים] זה כלפי זה [...] ותשוקה זו יקדה לפעמים עד כדי כך שקנאות ויריבויות נוצרו במגוריהם [...] ואין תשוקה זו [שוררת] רק בינות אנשים צעירים, אף אנשים בעלי מעמד נכבד בארמון נתפסים בסוג זה של אהבה [...] והסולטנים עצמם אף הם נשתעברו לתשוקה לא רגילה זו [...] " (התרגום שלי, י"ב): PAUL RYCAUT, THE PRESENT: STATE OF THE OTTOMAN EMPIRE, 31–34, 61, 63–64 (1668).

36 פער דומה בין הנורמות להתנהגות המינית של הציבור, ובכלל זה אנשי דת, נתקיים באסלאם ובנצרות. ראו As'ad Abu-Khalil, *A Note on the Study of Homosexuality in the Arab/Islamic Civilization*, 1.2 ARAB STUDIES J. 32, 32–34 (1993); James A. Brundage, *Playing by the Rules: Sexual Behaviour and Legal Norms in Medieval Europe*, in *DESIRE AND DISCIPLINE* 23–41 (J. Murray & K. Eisenbichler eds., 1996); *DESIRE AND DISCIPLINE: SEX AND SEXUALITY IN THE PREMODERN WEST* (Jacqueline Murray & Konrad Eisenbichler eds., 1996).

37 בן זמנו ומקומו – ר' יהודה חליווה מתאר את ההווי הארץ-ישראלי בשנות הארבעים של המאה הט"ז: "כי מצד שאין המשפט בידינו בזה המלכות הנקרא מלכות תוגרמה כי יש מן הבחורים שהם נכשלים ונפתים אחר יצרם וכו'". בעיני חליווה היה משכב זכר תופעה נפוצה, וסימפטום לפריקת עול ולהידרדרות מוסרית ודתית ששורשן היעדר כוח כפייה וענישה. משה אידל "ר' יהודה חליווה וספרו צפנת פענח" שלם: מחקרים בתולדות ארץ ישראל וישובה היהודי 119, 122–123 (1984). מקרה של הענשה היה חריג – יהודי צפתי "שנזרק[ה] בו מינות וכן אחר הזכור", הוסגר לשלטונות העיר, נכלא והולקה (ר' משה מטראני, שאלות ותשובות, חלק א, סימן כב). ייתכן מאוד שהכפירה הייתה העילה להסגרתו והענשתו. מקור מראשית המאה הי"ח מצטט ה"בית יוסף" כאקטואלי "ובדורות הללו שרבו הפריצים יש להתרחק מלהתיחד עם הזכר" (ר' אהרן אלפנדארי; ראו יד אהרן, חלק ב, סימן כא, סעיף ב).

38 ראו למשל שו"ת רא"ם, סימן עט; מים עמוקים, חלק ב, סימן מא; חקקי לב, אורח חיים, סימן מז; תורת חיים, חלק ג, סימן א; עדות ביהוסף, חלק א, סימן כז. שאלה משנת 1698 מאוסייק שבבלקאן מגוללת עימות קהילתי על אודות יהודי רע מעללים, שבין השאר פיתה נער צעיר, וביקש להתמנות ממנה על הציבור – מול המתנגדים קמה קבוצת אנשים שלא זו בלבד שביקשה להעניק לו את התפקיד, אלא מנעה את הענשתו: "על אחד יאודי(ו) שיש בנו ומעשיו מכוערים [...] ואחר כל זאת היה נ[נ]תן מתנות לנער אחד לשכב עימו משכב זכור והנער לא רצה רמה קלא גדולה [=צעק בקול גדול] בפני קצת יחידים ואמר ריבוני מה אעשה עם זה היהודי הנ"ל שרוצה לעשות עימי מעשה אישות ונותן לי מתנות ש[א]עשה כרצונו

מקורות אלה מעלים תמונה של מקומות רבים שבהם התרחשו מגעים מיניים בין גברים: בתים פרטיים, חיק הטבע ובעיקר אתרי הבילוי של גברים בני כל הדתות בעיר העות'מאנית – בתי קפה, שבהם שירתו נערים יפים את הלקוחות, בתי מרזח ובתי מרחץ. במוסדות אלו נתערבבו יהודים, נוצרים ומוסלמים, ללא הבדל דת, לצורך בילוי ובחיפוש אחר אהוב או אהבה.⁴⁰ בשעת הדחק היה אף בית הכנסת לזירת מפגש.⁴¹

לעדות המקורות העבריים על שכיחות התופעה מצטרפים מקורות עות'מאניים, והם מוסיפים לנו פרטים רבי עניין. אחד המקורות הבולטים הוא ספרו של אוליא צ'לבי, הנוסע העות'מאני הנודע בן

ומתירא אני פן ינצח לי יצרי ועל זה באו לפני ביי"ד [=בית דין] והעיד הנער בפני האיש ולא יאמנו דבריו ובאו עוד שני נערים וג"כ העידו בפניו לפני ב"ד ואמרו ליסרו וקמו אנשים בני בליעל ולא נתנוהו ליסרו מב"ד ולא די בזה אלא שרוצים שיהי' [ה] ממונה עלינו [...] ועל השאלה השנייה אני אומר לפי אומד דעתי שהיה ראוי לענוש לאיש הרע הזה עונש גדול [קמט ע"ב] [...] ולענין המנוי לית דינא ולית דיינא למנתו בשום מינוי עד שיראו סימנים ששב מדרכו הרעה וקבל עליו דברי חברות [...]". ראו נאמן שמואל, סימן קה.

39 כך למשל מובא בטקסט מראשית המאה הי"ז, המתאר את בני זמנו של הכותב בקהיר: "העבדים שוכבים עם נשיהם [=של יהודי מצרים] גם טומנין התבשיל ביום השבת [=מבצעים פעולה אסורה בשבת, חימום האוכל] וכאלה [עבירות] רבות". והוא פונה לעברותיהם הרבות של בני קהילת דמשק: "[...] גם נשותיכם הולכות חצופות בלבושים ותכשיטין של גנאי [...] ודריהן מגולות [...] ומשימין כשכשי"ש מיני בשמים וריחניים לגרות יצר הרע באנשים. וכל זה מוליכים בשווקים וברחובות [...] והנה ארבעים ושמונה בני אדם עושין עבירות עם גויות ואשת איש ומשכב זכור זולת עבירות אחרות [...] שוכבים עם גויות, ובת קומיירי המשומדת מזנה עם יהושע קורישי והרבה אנשים אחרים, ור' [ב] י' [עקב] מונידס רובע את נתן כולייף ועתה נתן לו בתו ועדין מזנה עמו [...] ורפאל כולייף ומיכאל בנו עוברים עבירות עם נשים ישראליות וגויות. והנה ליל שבת שעברה שכב ת"ח [=תלמיד חכם] הנק' [רא] בעדת הספרדים 'חכם' עם גויה א' [נת] בג'ובאר [=הסמוכה לדמשק, אתר עליה לרגל]. [...] ואשת מאיר פרץ היא ובתה זונות גמורות מחטאיאת הרבים. ור' דוד גאויזון חטא הרבה [...] שבמצרים עושה עבירות עם זונות [...] והנה ר' י' [ישראל] נגארה [...] שהיה בין המצרים [=כלומר בשלושת השבועות שבין צום י"ז בתמוז לצום ט' באב, תקופת אבילות] קבע סעודתו בשעה פלונית בבית יעקב מונידאש והניח כובעו בקרקע וזימר שירות בקול רם ואל בשר ושתה יין, גם נשתכר. [...] גם עתה, בהיותו בורח מפני המגפה עשה משכב זכור מרוב שכרותו. וביום שבת עשה שתי עבירות [...] גם בנו הקטן בעל גויה. [...] והנה הרבה משכב זכור יש במדינה זו גם הרבה עינוי הדין ועיוות הדין יש במדינה". ראו חיים ויטאל ספר החזיונות 66–68 (מהדיר משה פיירשטיין, 2006). ראו גם חיים ויטאל ספר החזיונות לג' לה (מהדיר אהרן ז' אשכולי, התשי"ד). הדברים צונזרו בחיבור ההיסטוריוגרפי של ר' יוסף סמברי: יוסף סמברי דברי יוסף 382–383 (מהדיר שמעון שטובר, 1994). יש לציין שהיעדר התייחסות מיוחדת ליחסי מין בין גברים תואם את דבריו של מישל פוקו, שעד לעת החדשה המודרנית לא נחשבו "מעשי סדום" למיניהם חמורים יותר מגילוי עריות, ניאוף, אונס וכיו"ב, ומעמדם היה כשל עבירות אחרות ולא יותר. מעניין לראות בתקופה המודרנית גישה דומה אצל ישעיהו לייבוויץ, שאף הוא ראה ביחסי מין הומוסקסואליים חטא חמור, אך לא חמור יותר מחטאים אחרים, כגון חילול שבת. ראו ישעיהו לייבוויץ רציתי לשאול אותך פרופ' לייבוויץ...: מכתבים אל ישעיהו לייבוויץ וממנו 177–179 (1999).

40 SEMA N. ERDOĞAN, SEXUAL LIFE IN OTTOMAN SOCIETY 94–107 (1996) ראו על בתי המרחץ בהקשר זה ראו RALPH S. HATTOX, COFFEE AND COFFEEHOUSES: THE ORIGINS OF A SOCIAL BEVERAGE IN THE MEDIEVAL NEAR EAST 92–111 (1985); AMNON COHEN, THE GUILDS OF OTTOMAN JERUSALEM 55–56 (2001); GEORGE SANDYS, A RELATION OF A JOURNEY BEGUN AN. DOM: 1610, 66 (1621). ראו למשל ר' אליהו מזרחי, שאלות ותשובות, סימן עט.

המאה הי"ז. בתארו את גלאטה, אחד מרובעי אסטאנבול, כתב כי לא זו בלבד שיהודים משמשים סרסורים לדבר עבירה בארגון מפגשי אהבים, אלא שנערים יהודים הם הגרועים ביותר מבחינת שחיתותם המוסרית. יותר מפעם אחת ציין בכתביו את יופיים של נערים יהודים ואת היותם אובייקט נחשק למשכב זכר. הללו קיבלו כמובן תשלום על שירותיהם הטובים, ובהתאם ליופיים וכישוריהם.⁴² מקור חשוב נוסף לענייננו הוא כתביו של אַנְדְרוֹנִי פֶּאצֶל בִּי.⁴³ בספריו הוא מתאר את הצדדים המוכרים פחות והבלתי שגרתיים של חיי הרחוב בעיר הגדולה. כחלק מתיאורים אלה תיאר פאצל ביי את דמותם הפיזית ואופיים של מאהבים בני עמים שונים, ובתוכם יהודים. כמו כן כתב, בין השאר, כי נערים יהודים מצויים בשפע למי שחפץ בכך, ובתארו חבורת רקדנים נודעים בבירה מנה בתוכם גם שלושה יהודים.⁴⁴

(ב) תפקידים וחילופי תפקידים

מרבית המקרים הנדונים במקורותינו שייכים בבירור לטיפוס הא-סימטרי ה"מסורתי" והמקובל של יחסי מבוגר עם נער, קשר שחלוקת התפקידים בו ברורה, קשר אשר לעתים מעורב בו תשלום בדרך כלשהי ולעתים לא. נשוא הפרשיות הנדונות במקורות העבריים הוא בדרך כלל הגבר הפעיל (ה"רובע"), שהוא חסר כל ייחוד מבחינה מעמדית או חברתית.⁴⁵ השותף הסביל הוא על פי רוב ילד או נער, לעתים קרובות תלמיד, שוליה או עבד של השותף הפעיל. ליתומים חסרי מגן, וכן לבני המעמד הנמוך, שעסקו לפרנסתם במקצועות משוללי יוקרה ואפילו בזויים (בדרנים לסוגיהם, פֶּלְנִים וסֶפְרִים), היה ככל הנראה ייצוג יתר בקבוצה הפסיבית. חולשתם כצעירים ובני מעמד חברתי נמוך עשתה אותם (לעתים קרובות בדיעת הוריהם או אפוטרופוסיהם) מטרה לגיטימית לניצול מיני, ובעיקר לחדירה אנאלית. רק גברים מבוגרים מעטים ביקשו להיות נחדרים, ובחברה זו, כמו בחברות יס-תיכוניות קודמות, הם היחידים שנחשבו חריגים וסוטים, משום שפגמו בהיררכיה הגברית המקובלת בה. מקור מדרום הבלקאן, באמצע המאה השש עשרה, מדגים יפה את נושא התפקיד. מדובר בסדרת עדויות כנגד אדם שהיה עד לקידושי סתר, ובבירור על אודותיו מבקשים לבטל את עדותו מעיקרה כבלתי קבילה:

- 42 אם כי כך כתב גם בנוגע לנערים מבני אומות אחרות שבהם פגש במהלך מסעותיו: אוליא צ'לבי, **סיאחחנאמהסי**, כרך ראשון, 434 אסטאנבול 1314 (1896/7) (הספר כתוב בתורכית עות'מאנית). על יופיים של נערים יהודיים במנגופ שבחצי האי קרים ראו שם, כרך שביעי, אסטאנבול 1928, עמ' 584.
- 43 נכדו של ט'אהר אל-עמר אשר שלט ברוב שטחי ארץ ישראל ברבע השלישי של המאה הי"ח. האיש נתחנך בארמון הסולטן באסטאנבול, בירת האימפריה, גורש ממנו בשלב מסוים ונפטר בשנת 1810.
- 44 ERDOĞAN, לעיל ה"ש 40, עמ' 76-77, 83-85. ייתכן שאת דבריו על זנות של נשים ונערים יהודים כתופעה יש לקשור להרעה במצבם הכלכלי של יהודי הבירה. על פאצל ביי ועל חיבוריו ראו גם Jan Schmidt, *Fazil Beg Enderuni, Social Historian or Poet? in Decision Making and Change in the Ottoman Empire 183-192* (1993).
- 45 כך למשל בשאלה שעניינה בן למשפחה מיוחסת ועשירה בבירה אסטאנבול: "הנה הוא יצא לתרבות רעה רע מעללים וע[נ]שה עברות בפרהסיא רודף אחר הזכור ואחר אשת איש בחזקה וכל הבא לערער אפ[י] [ל]ן בפה רך רוצה להרגו בחנית ובחרב [...] וזה גורם לנו ולכל משפחתנו חרפה וקלון וכדי בזיון [...] שער יהושע, חלק ב, חושן משפט סימן עא (מהדורת עזרא בר-שלום נא); ר' משה בנבנשתי, פני משה, חלק ג, סימן מט.

"[...] כי יש לי עדים על מושקו כי הוא פסול לעדות מצד עבירות שעשה [...] עוד בא דוד בר נסים והעיד איך בזה הקיץ שעבר היה הולך בכפר אחד [...] וראו שם למושקו זה עם בחור אחד שהיה נרבע עמו במשכב זכור וכשראו אותם ברחו ונתפרדו איש מעל רעהו וברחו עם המכנסים בלתי קשורי'ם] [...] עוד בא הבחור אליעזר בר אברהם והעיד איך בהיותו ביאלנה שמע שהיו מרננים אחרי מושקו זה איך היה נרבע מתוגר אחד עד שיצא עליו שם רע והיו קורין לו [שם] של גנאי וקים [...] כשבא אברהם בר מר דוד ואמר כי היום קרוב לשנה א' וחצי הייתי בביתו של מושקו הנז' [כר] וראיתי אותו שהיה רובע לבחור אח' [...]"]⁴⁶

כפי שניתן לראות, בניגוד למרבית המקרים גבר זה נהנה למלא את שני התפקידים – חודר ונחדר. העובדה שכינויו בשם גנאי מוצמד דווקא לאזכור השמועות על כך שכנראה מילא באופן קבוע תפקיד סביל ביחסיו עם תורכי אחד, מראה כיצד דווקא היפוך התפקידים הוא המגונה כאן ולא המעשים כשלעצמם.⁴⁷

כאמור, קיום יחסים עם גבר, כשלעצמו, לא נתפס באותה תקופה כדבר מביש, בפרט אם נעשה בסתר. כך למשל ניתן לראות במקרה הבא, שבו בני הזוג השתדכו ונקבע מועד לנישואין ובתוך הזמן הזה התגלה שהחתן עבר על משכב זכר. משפחת הכלה ביקשה לפרק את השידוך בטענה ש"חרפה היא להן הדבר הרע הזה". בתשובתו דוחה הפוסק את טענתם וקובע שאין לבטל את השידוכין בעטיו של חטא זה, ואחת מטענותיו היא ש"הפגם לא היה רק באותה שעה ושוב אינו עומד ואינו נראה לעין".⁴⁸ גם כאן ניתן לראות שעצם קיום היחסים עם גבר אינם נחשבים מבחינת המשיב לפגם מהותי או לחרפה. ואולם, במקרה דומה, שאירע באותו מקום 150 שנה מאוחר יותר, באמצע המאה הי"ט, הלך הרוחות כבר שונה: בתו של תלמיד חכם ביקשה לבטל שידוך אחר, שנשמעו עדויות "שבא המשוך הנזכר על הזכור". במקרה זה השמועות על התנהגותו המינית מוגדרות על ידי המשיב כ"פגם גדול", ואפשר שיש בעמדה שיפוטית זו הד לזמנים החדשים.⁴⁹

ממקרים אלה ניתן לראות כיצד התייחסות החברה אל היחיד ואל מעשיו קשורה הדוק בתפיסות שרווחות בה. כאמור, בחברה הימבינימית הפטריארכלית והמעמדית המודל הקלאסי של גבר המשתמש (כלומר החודר לגופו) בבחור ממעמד נמוך ממנו, צעיר ממנו או כפוף לו במסגרת

46 ר' שמואל די מדינה, שו"ת מהרשד"ם, אבן העזר, סימן נ.

47 קיימים מקרים נוספים שבהם ברור שמילוי תפקיד פסיבי על ידי גבר יש בו משום חרפה. כך למשל בשאלה שעניינה עלבון שהוטח באדם בבית הכנסת, אגב ויכוח על מקום ישיבה: "וקראו נרבע בפני כל הק"ק [=קרית קודש] ואחר כך הכה אותו על פניו ור' אברהם הנזכר השיב לר' פנחס הנזכר ואמר שהוא נרבע [...]". ניתן לראות שהכינוי "נרבע" משמש כשם גנאי, גם המשיב דן אך ורק בהלבנת הפנים ואינו מתייחס כלל למעשה או לנכונות ההאשמה. ר' יצחק אדרבי, דברי ריבות, סימן קסז. ובמקבילה בשו"ת מהרשד"ם, אבן העזר, סימן קכב. המעשה אירע בליפאנטו שביוון בשנת שכ"ו.

48 בית דוד, חלק ב, אבן העזר, סימן לד.

49 ר' שלמה קמחי, מלאכת שלמה, אבן העזר, סימן א.

עבודה כשוליה, משרת או עבד, הוא המודל הנורמטיבי. חריגה ממודל זה, כלומר גבר הממשיך למלא תפקיד פסיבי בבגרותו, תזכה לגינוי חברתי, ללגלוג ולכינויי גנאי.⁵⁰

(ג) ההתמודדות הרבנית

עד כה ראינו כי בחברה היהודית היה פער בין האידיאל ההלכתי לבין מימושו, או נכון יותר אי-מימושו. בדברים הבאים אבקש להראות שתי דרכי פעולה שההגמוניה הרבנית בארצות האסלאם בחרה בהן כדי להתמודד עם הפער בין ההלכה למעשה. הדרך הראשונה היא תקנות המבקשות ליצור הרחקות בין גברים לנערים צעירים, והדרך השנייה היא ספרות המוסר שנועדה להשפיע על היחיד דרך שכנוע ודרך קביעת תיקונים לחוטאים תוך הכרה במצב שבו החטא קיים.

אפתח בתקנות. במאמרי על מגדר נשי והגבלתו קשרתי בין מיניות, הגדרות חברתיות של נשיות וגבריות, עוצמה וכבוד בחברה היהודית העות'מאנית.⁵¹ חברה זו, בדומה לחברה הסובבת, זיהתה מיניות נשית גם עם נערים שזקנם טרם צימח, ובחורים רווקים היו מקור פוטנציאלי לעבירות מוסר שונות. כוח המשיכה שלהם, לדידם של הרבנים היהודים כמו עבור שכניהם המוסלמים, היה זהה לזה של נשים. למינם הביולוגי אין שייכות לכך, ושניהם מהווים מושא טבעי של תאוה ותשוקה. הפיקוח העצמי ומנגנוני השליטה הקהילתית היהודית פעלו בתוך ההקשר של העיר המוסלמית העות'מאנית הן מהפן הדתי והן מהפן התרבותי. גם השיח בנושא המיניות הנשית וההתמודדות עמה לא היה מנותק מן הסביבה התרבותית שבה התקיים. השיח הדומה בין הרחקות מנשים להרחקות מנערים צעירים מלמד שנערים חסרי זקן נדונו כנשים, בגלל המשיכה הטבעית אליהם. משיכה זו הייתה נתון בסיסי בכל דיון הלכתי. הדרישה הייתה למנוע את האיסור, אך המנגנון של התשוקה לא הוכחש; החברה הכירה בעובדה שקיימת משיכה לנערים צעירים ולא ראתה משיכה זו כסטייה שאינה נורמטיבית. בהמשך הדברים נראה כי יחס החברה הנוצרית לנושא היה שונה, וכך גם מצב העניינים בקהילות היהודיות האשכנזיות.

כאמור, בתקופה זאת המשיכה לבחור צעיר שזקנו טרם צימח נחשבה טבעית וצפויה לחלוטין ואף הייתה בגדר הנחת יסוד. מיניותו של הבחור, הפסיכי בשלב זה, נחשבה מיניות פתיינית, מושכת, מגרה ותובעת, שיש להתגונן מפניה באמצעות הרחקתו מרשות הרבים ומניעת מפגשים שיש להם פוטנציאל מיני – בכללם העסקת נער או בחור צעיר כשוליה, יציאה בלילה שלא בליווי האב ועוד. תקנות ברוח זו ניתקנו בקהילות רבות ובהן ירושלים, סלוניקי, אזמיר ואחרות.

כך למשל נכתב בהסכמת ירושלים משנת תק"ט (1749), האוסרת מגורי רווקים בגיל 20–60 בירושלים, וכן אוסרת יציאת בחורים בלילות לשמחות של מצווה או לימוד תורה אלא בליווי אב או אח בוגר:

50 יש לציין שדברים אלה נכונים בנוגע לאנשים, כגון מושקו, שמעשיהם נעשו בריש גלי והיו ידועים לרבים. אדם שבחר לעשות את מעשיו בצנעה היה מבחינה טכנית "חוטא", אך לא סבל מכל תוצאות לוואי חברתיות אף אם בחר למלא את התפקיד הפסיבי.

51 ירון בן-נאה "מיגדר נשי והגבלתו בתקנות בענייני מוסר של יהודי האימפריה העות'מאנית" פעמים 105–106, 127–149 (2006).

"[...] גם אנחנו [ן] מחדשי[ם] ההסכמ[ה] הקדומ[ה] בכל תקף ששום בחור שלא נשא אש[ה] לא יורש[ה] ללכת לשום וילד"ה (ר"ל ליל לימוד) בעולם ואפי[ן] ליל חג השבועות וליל הו"ר [=הושענא רבה]. [...] ר"ל שהבחורי[ם] יכולין לצא[ת] לוילד"ה עם אביו שלא תזוז ידו מתוך יד בנו ומי שאין לו אב ויש לו אח גדול במקום אב קאי יוכל ללכת עם אחיו הגדול דוקא ולא תזוז ידו מתוך יד אחיו כלל והיה זה שלום".⁵²

תקנה מאוחרת יותר משנת תקי"ד (1754) אוסרת על אופים להעסיק בחורים צעירים:

"[...] גם שום בר ישראל לא יוכל לשבת אצל מוכרי יין לאכול ולשתות שם. גם בגזירה על האופים פת בתנור שלא יוכל ליקח משרת בחור רך בשנים לא יהודי ולא גוי אלא נשוי או גדול בהקפת זקן".⁵³

מתוך תקנות אלה, המבקשות להרחיק נערים צעירים ממצב שבו יוכלו לחטוא, נוכל ללמוד על תפוצת התופעה בעיקר בקרב צעירים ועל הניסיונות למנוע אותה באמצעות פיקוח תמידי, הרחקה ואיסור על קרבה אינטימית שעלולה להביא לידי מעשה אסור. הרחקות אלה מלמדות כי ההנחה היסודית הייתה שהמשיכה בין גברים קיימת וטבעית, והמעשה (המיני, האסור) יתרחש אם רק יאפשרו לאנשים להיפגש ביחידות.

תקנות דומות אפשר למצוא גם בסלוניקי, שם כותב ר' יצחק מולכו בספרו דברים המלמדים על תפוצתה הרחבה של התופעה: "ויזהר הרבה שלא יניח אדם את בנו לצאת ולבא יחידי בשמחות וגיל שרוב הבחורים נכשלים בלאו ואת זכר לא תשכב משכבי אשה".⁵⁴ תקנות נוספות מסוג זה אנו מוצאים במקומות שונים ברחבי העולם היהודי.⁵⁵

52 ר' חיים אברהם גאגין (מהדיר), ספר התקנות והסכמות ומנהגים ירושלים, ירושלים תר"ב, מ, ע"ב. שם, מא, ע"א.

54 ר' יצחק מולכו, אורחות יושר, שאלוניקי תקכ"ט, קמה ע"א-קמו ע"א. בהמשך הקטע מובאות תקנות של רבני סלוניקי האוסרות על הליכת בחורים שאינם נשואים למקום הלימוד בלילה, מחשש שיעברו שם עבירות, על אנשים שאינם נשואים לקחת נערים כשוליות ועל הליכת בחורים לאירועים של מצווה. מעניין לראות שבתקנה זו נכללים גם בחורים שטרם עברה שנה מעת נישואיהם, ואולי היה חשש שהערפותיהם המיניות טרם נתקבעו. העובדה שאחרים לא נזקקו לנושא אומרת דרשני; אפשר שלא העזו לכתוב על כך, ואפשר שראו זאת כרע שאין למונעו. מקור זה והבאים אחרים הובאו ונדונו במאמרי: בן-נאה, לעיל ה"ש 51, בעמ' 127-149.

55 כך בדברי ר' אליעזר פאפו: "[...] לכן בכל עיר ועיר צריך להעמיד שומרים על הנערים והרב על התלמידים ואב לבנים יעמדו על המשמר סלה ובפרט באישון לילה ואפילה לבל יעשו עולה כי זו רעה חולה וטומאה גדולה וגורם רעה לעצמו ולכל הקהילה [...]"; פלא יועץ, ערך זנות. כך גם בדברי ר' חיים פאלאגי, גדול חכמי איזמיר במאה הי"ט: "וכ"ש [=כל שכך] שלא יהיו ביחוד עם זכרי[ם] במקו[ם] אחד ובפרט כשהן בחורים [=כלומר רווקים צעירים] [...]"; תוכחת חיים, חלק בראשית, נב ע"א. התשובה נכתבה לפני שנת ת"ר, ולשונה מלמדת כי החשש ממשכב זכר היה רלוונטי יותר מזה שממשכב עם משרתת או שפחה. ובמקום אחר כתב ר' חיים פאלאגי כך: "[...] ולכן צריכים לראות ולחפש חיפוש מחיפוש בכל בדיקת העיר מגזל ועריות ומאכלות אסורות ובפרט באיסור משכב זכור כי הן בעון אסור דרי [=משחק מילים, הדור חסר] וצריכים בירורי הקנסות לחזור אחריהם בכל מקומות מושבותם של בחורים ונערים ופגנים שלא ישנו במקום אחד [...]"; ר' חיים פאלאגי, תוכחת חיים, חלק שמות, שאלוניקי תרי"ג, קב, ע"א. במקום אחר הוא מציין כי "רעה חולה" זו אינה אופיינית ליהודים, ותולה את ההתרחשויות בקשר עם אומנים שאינם יהודים: "לאו דלא יהיה קדש בבני" [=בבני ישראל]. אינו בנמצא חלילה בשום מקום שישראל מצויים שם

דרך ההתמודדות השנייה של ההגמוניה הרבנית עם הפער שבין האידיאל למציאות היא הצעות הכפרה והצעות לדרכי התמודדות אישיות, המובאות בעיקר בספרות המוסר. בעוד האזכורים של תופעת משכב זכר בספרות השאלות ותשובות נותרו ללא מענה רבני או ענישה, בעיקר עקב היעדר יכולת לקיים מערכות אכיפה וענישה יעילות, הרי שספרות המוסר מילאה חסר זה בדרכה שלה. ספרים כגון "ספר חרדים", "ספר ראשית חכמה" ו"ספר שערי קדושה", הספוגים ברוח הקבלה, הרואה כאמור עניין זה בחומרה יתרה,⁵⁶ הם מקור רב למידע בנושא. העובדה שספרות המוסר עסקה בעבירה זו מעידה על שכיחותה במקום ובתקופה הנדונים. אדגיש כי המקובלים בתקופה זו גינו את המעשה, אך דומה כי לא ראו בו תופעה מוסרית או חברתית מובחנת. יחסם לעבירה זו אינו חמור מן היחס לקשת רחבה של עבירות מין או עבירות מוסר אחרות, בהן משכב עם גויים ועם שפחות, זנות ואוננות, שהקבלה מחמירה בהן מאוד בהשוואה להלכה היהודית. במקרים רבים נאמרים הדברים בנושא זה כחלק מהטפה לפרישות מינית וכנגד פעילות מינית שאינה מתועלת בכיוון הרצוי שהוא הולדה, ולכל היותר קיום מצוות עונה.⁵⁷ מקרב חוגי המקובלים החסידים, שחששו להשפעות המטפיזיות של חטא זה על הכלל, יצא האיום בעונש גלגול נשמתו של החוטא במשכב זכר בשפן או בארנבת.⁵⁸ כמאה שנה מאוחר יותר, במפנה המאה השבע עשרה, כתב ר' אליהו הכהן מאזמיר⁵⁹ ספר מוסר חשוב ורב השפעה בשם "שבט מוסר", שבו הוא מוקיע התנהגויות שונות, בהן גם זנות, משכב עם בעלי חיים והומוסקסואליות. דבריו ביחס למשכב זכר רומזים בבירור לשכיחות התופעה בגיל הנערות.⁶⁰ ראוי לעיין היטב בדבריו, משום שיש בהם חידוש כפול: לדידו של המחבר אין הבדל אם מושא התשוקה הוא נער או אישה, ודיכוייה של התשוקה כלפיהם נעשה באותו אופן. זאת ועוד: המחבר נוקט גישה שונה מזו שהצגתי לעיל, והרטוריקה והאופן שבהם הוא בוחר להזהיר את קוראיו-שומעיו ולהרחיקם מעבירת משכב זכר הם מעניינים וייחודיים: את מקום הדיבורים על חומרת האיסור ועונשו תופס ניסיון שכנוע המבוסס על הנמקה פסיכולוגית, הפונה אל החוש האסתטי ואל חוש הסדר החברתי:

אך זו רעה חולה כי העניות לא הניח מידה טובה ומוכרחים בני עניינים] להיות אצל אומני נכרים להתלמד אומנות ועי"ז [=ועל ידי זה] יוצאים תקלות כי הם [=המוסלמים] חשודים על כך. ע"כ [=על כן] הסכימו רבני מתא העי"א [=ה' עליהם יגן אמן] והוכרזה בצבור כי מהיום הזה והלאה לא יוכל שום בר ישראל להניח לבנו בחור אצל גוי בשום אומנות וכן אם היתום או האפטרופוס יזהר על כך [...]; ר' חיים פאלאג'י, משא חיים, אזמיר תרל"ד, כא, ע"א. לא ברור כמה אנשים עניינים עמדו בגזרה זו. וראו לעיל בעמ' 126–127, דבריי על הקבלה בחצי האי האיברי ובדורות שלאחר הגירוש. החיוב של בעל לשכב עם אשתו. כך למשל בהרצאתו הרחבה של ר' אליהו די-ידידאש (1550–1587 לערך) בספרו: ר' אליהו די וידאש, ראשית חכמה, שער הקדושה, פרק יז.

או בנקבה, בבחינת "מידה כנגד מידה" לנבעל: ר' אליעזר אזכרי, ספר חרדים, ונציה שס"א, מא, ע"א–ע"ב; מולכו, לעיל ה"ש 54, קצ, ע"א, על פי: ר' נתן שפירא, מצת שמורים, ויניציה ת"ך, ט, ע"א. בנוגע להנהגות החסידות בצפת ראו רות למדן "סטיות מנורמות המוסר המקובלות בחברה היהודית בארץ ישראל ובמצרים במאה ה-16" ארוס, אירוסין ואיסורים: מיניות ומשפחה בהיסטוריה 119, 128 (1998).

ר' אליהו הכהן מאזמיר היה מקובל ומן הדרשנים ובעלי המוסר הנודעים והחשובים ביותר בשלהי המאה הי"ז ובראשית המאה הי"ח באזמיר, נפטר בשנת 1729.

מעניין לציין כי במהדורה המתורגמת לידיש קוצץ וצונזר הטקסט, והושמט לחלוטין אזכור משכב עם בעלי חיים, כנראה על רקע חוסר רלוונטיות לתנאי הזמן והמקום, לפחות לדעת המתרגם.

"אם יצרו יפתהו לשכב עם זכר משכבי אשה ישים נגד עיניו כשיתמלא זקן הנרבע ובפרט אם יפגעו שניהם יחד בזמן הזקנה כמה מהביוש והבושת והחרפה והכלימה והקלון בזוכרם איך שכבו זה עם זה [...] כי מיד בעלות על דעתו כל זה יקרש דמו בקרבו ומה גם בחושבו גודל הדופי והמיאוס והזרות מהמעשה עצמו [...]"⁶¹.

השיח של הכותב מעוגן בעולם מושגי אחר מזה של המקובלים בני המאה השש עשרה. הוא פורט על רגשי הכבוד והבושה, על הפער שבין האסתטי והיפה לעומת המכוער, מעורר הדחייה והגועל. בדבריו אין רמז לחומרת האיסור, אולי משום שהבין היטב ללב שומעיו, וכדרשן פופולרי ידע מה יישמע ויתקבל על דעתם ומה לא.

נוסף על העצות כיצד להילחם ביצר הרע, תאוות המין בהקשר זה, הציעה ספרות המוסר גם הצעות לדרך הכפרה על העוונות. באותו זמן ובאותו מרחב נכתבה באסתאנבול יצירה בעלת חשיבות עצומה: פירוש אנציקלופדי לתורה בלאדינו הקרוי "מעם לועז". הספר נכתב לאורך זמן ועל ידי מחברים רבים. בהתייחס לאיסור המקראי בספר ויקרא מציע הפרשן כפרה על החטא, והוא שואב ממקורות קודמים. לחוטא מוצע להתענות 233 תעניות, כסך הגימטריה של "זכור":

"פורקי איסטה עבירה איס אבוריסידה מונג'ו דילאנטרי איל שי"ת אי סו פינה די דיטה עבירה איס סקילה אי סו תיקון דיל קין איזו דיטה עבירה איס קי אגה 233 תעניות קואנטו אינפורטה איל בייברו די זכור סי איש קי קירי ארימידיאר שו אלמה אי נו פידרישי [...]"⁶².

[תרגום: משום שעבירה זו נתעבת מאוד לפני השם יתברך ועונשה של עבירה זו הוא סקילה ותיקונו של מי שעשה עבירה זו הוא שיעשה 233 תעניות כמניין הגימטריה של המילה "זכור" לתקן את נשמתו ולא לאבדה].

גישה שונה וריאלית יותר – שנראה לי כי יש בה השלמה בדיעבד עם מצב קיים, והצעת "כפרה" נגישה וקלה יותר לציבור החוטאים – מוצגת על ידי ר' יוסף חיים, גדול חכמי בבל (עיראק), במחצית השנייה של המאה התשע עשרה:

"תיקון לעוון משכב זכור למי שאין בו כוח להתענות, וגם אינו יכול להתגלגל כל גופו בשלג תשעה פעמים, יקבל תענית מבעוד יום. ביום התענית תכף אחר תפילת שחרית יעשה קבלת התשובה, ויאמר וידוי [...] אח"כ ירד לטבול תשע טבילות [...] וקודם הטבילה יאמר בקשה זו: ריבוננו של עולם גלוי וידוע לפניך שחטאתי עויתי ופשעתי בעוון משכב זכר [...] שיהיו חשובים רצויים ומקובלים תשע טבילות שאני מוכן לטבול

61 ר' אליהו הכהן, שבט מוסר, מהדורה קושטא תע"ד, יב, ע"א. לנימוק דומה ראו מולכו, לעיל ה"ש 54, קצג. מן הדברים ברור כי מעשים מסוג זה, כולל יחסים אנליים, היו שכיחים בגיל הנערות. בהמשך דבריו הוא מציע תיקוני תשובה לעבירות אלו של משכב זכר, משכב עם נכריות ועם בעלי חיים, ולהוצאת זרע לבטלה, שהיו כנראה עבירות שכיחות: שבט מוסר, סא-סב. הדרשה לטוהר מיני הייתה בעיקרה אידיאלית, ולא מציאותית, בדיוק כפי שהיה אצל מורי ההלכה המוסלמים. ראו Colin Imber, *Zina in Ottoman Law*, in *STUDIES IN OTTOMAN HISTORY AND LAW* 189 (1996).

62 ר' יצחק מאגריסו, מעם לועז, ויקרא, קושטא תקי"ג, פרשת אחרי מות, דף סד, ע"א.

במים קרים כאילו נתגלגלתי כל גופי בשלג תשע פעמים כתקנת חכמים זכרונם לברכה.⁶³

הרב יוסף חיים מציע אפוא וידוי ותשע טבילות במים קרים כתחליף לגלגול בשלג ולצומות במגמה להקל על המבקשים לחזור בתשובה ולעשות את התיקון נגיש לציבור רחב יותר, כדרכו בכלל. אם כן, ראינו שתי דרכי התמודדות עם הפער שבין האידיאל ההלכתי המובע בספרי ההלכה לבין המציאות, שבה משיכה בין גברים נחשבה עניין נורמטיבי ואנשים לא שמרו בפועל על אידיאל זה. הצורך להתמודד עם תופעות אלה מלמד אותנו על כך שהן לא היו תופעות שוליות ושהגמוניה הרבנית הייתה צריכה ליצור מנגנונים שונים – תקנות ותיקונים – כדי להשתלט עליהן.

(ד) היהודים באירופה הנוצרית

מקורות עבריים ספורים מאזכרים הומוסקסואליות בקרב יהודים באירופה הנוצרית – אם משום הזהירות היתרה שנקטו יהודים ושאנים יהודים במעשיהם בחברה סובלנית פחות, ואם משום אירצונם של הפוסקים להעלות אפשרות זו על הכתב, מתוך תפיסה שהתעלמות והתכחשות לבעיות הקיימות בעולם היהודי יאששו את עליונותו המוסרית וקדושתו של הציבור היהודי. דברים בסיסיים נכתבו בנושא על ידי יעקב כ"ץ במאמר ישן. מאז נכתבו כמה וכמה עבודות על מיניות בחברה היהודית האשכנזית, אך הן רחוקות מלמצות את הנושא.⁶⁴

בעוד ספרות ההלכה אינה מספקת לנו חומר, הרי מקור ספרותי אחר מסוגה ספציפית מאוד – סיפורי דיבוק – דווקא מעניק תובנות מסוימות על הנושא. בכמה ממאמריו עסק יורם בילו בהעמקה בנושא הדיבוק, והוא רואה בה הפרעה תלוית תרבות שדרכה ניתן להגיע לתובנות על החברה שבה התקיימה.⁶⁵ הוא מראה כיצד היו נפגעי הדיבוק למשאב חברתי חשוב, אשר נוצל לשמור ולתקן-מחדש אמונות וערכים תרבותיים מרכזיים בחברה היהודית המסורתית. סיפורי הדיבוק היו לסוגה של ספרות דידיקטית המבקשת לעורר לתשובה, להעמיק ולהשריש את האמונה בגלגול נשמות, בהישארות הנפש, בשכר ועונש שלאחר המוות, להרתיע עבריינים ולחזק את כוחו של הממסד הרבני. במינוח פסיכואנליטי ניתן להמשיג את הדיבוק כתוצר של דחפים מעוררי קונפליקט ומשאלות מודחקות מצד אחד, ומצד אחר הוא הוא כאמור דפוס תרבותי מובהק פרי השקפות, אמונות והבנות שרווחו בקהילות

63 יוסף חיים, לשון חכמים, חלק א', סימן סח.

64 יעקב כ"ץ "נישואים וחיי אישות", לעיל ה"ש 22; ביאל, לעיל ה"ש 22; על חשיבות מוסד המשפחה בכלל והסטטוס המשפחתי בפרט לחיי הכלכלה היהודית ראו תמר מאק-שלמון טן-דו: על נישואין ומשבריהם ביהדות פולין-ליטא, 1650–1800 89–90 (2002); ובמידת מה יעקב גולדברג החברה היהודית בממלכת פולין-ליטא 177 (1999). להנכחת ההומור-ארוטיות בספרות העברית העוסקת בעיקר בהווי היהודי במזרח אירופה ראו ירון פלג דרך גבר (2003). מידה מסוימת של המשך והשלמה בספר אחר, שגם בו חומרים מעניינים: מיכאל גלזמן הגוף הציוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה (2007).

65 גדליה נגאל סיפורי דיבוק בספרות-ישראל (1983). לניתוח טיבם של סיפורי דיבוק בכלל ראו יורם בילו "הדיבוק ביהדות: הפרעה נפשית תלוית תרבות" מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כרך ב(ד) 529–563 (1987); רחל אליאור "הדיבוק: בין העולם הנגלה לעולם הנסתר – קולות מדברים, עולות שותקים וקולות מושתקים" מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יט 499 (2005). ולאחרונה קובץ מחקרים בנושא: כחלום יעוף וכדיבוק יאחז: על חלומות ודיבוקים בישראל ובעמים (רחל אליאור, יורם בילו, יאיר זקוביץ ואביגדור שנאן עורכים, 2013).

היהודיות. סיפורי הרוחות והדיבוקים מאפשרים לנו הצצה לתחום שאותו ביקשנו לחקור. אזכורים מפורשים לתופעת משכב זכר ייתכנו במזרח אירופה בתקופה המדוברת רק כשהם מופיעים בדמותה של "רוח רעה", הנטיות הופכות לפנטזיה, ובעקבות הדברים מגיעות גם ההכאה על חטא ובקשת התיקון.

באחד המחקרים שנעשו בנושא⁶⁶ מובא סיפור מעניין הקשור לענייננו. הסיפור הוא על דיבוק שנכנס בנער בעיר פשיסחא בפולין כמה חודשים לאחר חתונתו. הדיבוק היה של אדם שהגיע לעיר כמה שנים קודם לכן וניסה לפתות את הנער שבו נכנס לקיום יחסי מין. בדבריו התוודה הדיבוק על חטאיו, וביניהם פיתוי נערים לשכב אתו:

"מיד נכנס הרוח בו, [...] והנה רוב שיחותיו היה ויודוי דברים שהיה מתוודה ואומר כי בעיר פלוני עשיתי כך, ובעיר פלוני כך, וטמאתי הרבה נערים, אוי לי מה עשיתי [...] והנה הרהורי תשובה שהיו אז, ולואי בכל יום, אבל לא על ידי סיבות כאלה חס וחלילה, רק מאהבת ה' לבד".⁶⁷

אם נשים לב לכך שהדברים מתרחשים חודשיים בלבד לאחר חתונתו של הבחור, ובהתחשב בגיל המוקדם שבו נהוג היה לחתן נערים (האידיאל היה סמוך לאחר ההגעה לבגרות, בערך בגיל 14–15), לא יהיה זה מופרך לחלוטין להניח כי במקרה זה הייתה החתונה זרו להתקף החרדה של הנער, על רקע אפשרי של משיכה מינית בלתי מגובשת.⁶⁸ יתר על כן, גם היעדרה של אשתו הטרייה מן הסיפור ושתיקתה בנושא הדיכאון שנפל על הבחור זמן קצר לאחר חופתם משאירים מקום לספקולציות. גם בסיפור זה מופיע הדפוס שהיה מקובל בעבר ובו אדם מבוגר ובעל מעמד חברתי משתמש בבחור צעיר. אף נסיבות ההתרחשות ממוקמות ב"חברותא" של הלימוד הגברי בצוותא, שהיא מרחב הומור-סוציאלי מובהק.⁶⁹ חדירת רוח של גבר לגופו של נער יש לה גם משמעות מינית נוספת על זו הסימבולית. הסיים האפולוגטי, שעניינו הרהורי תשובה מאהבה ולא מחמת חטאים ויראת העונש, רומזת למציאות שבה חטאים אלה קיימים.

בהנחה שטבע האדם, בניגוד לשיח התרבותי שנוצר סביבו, נצחי ובלתי משתנה, מתעוררת שאלה נוכח הפער הניכר בין האזכורים הרבים של יחסים הומוסקסואליים בארצות האסלאם, ובתחום העות'מאני בפרט, לבין השתיקה בנושא באירופה הנוצרית. בסיפורי הדיבוק, כמו זה שהצגתי, חוזר דפוס מוכר של גבר המפתה נערים, ונושא הבושה והכלימה הכרוך בעבירת משכב זכר עובר כחוט

66 עבודתו של ואדים בלומין שנעשתה בהדרכת: ואדים בלומין דברי שחוק ומעשי תעוועים: מיניות בחברה היהודית במזרח אירופה בראשית העת החדשה (עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, התשע"ג). בלומין הדגיש את נדירותן של עדויות בנושא כתוצאה מהשתקה מכוונת. נגאל, לעיל ה"ש 65, בעמ' 240–241.

67 להקשרים ולמשמעויות מיניות ומגדריות של חוויות מיסטיות, ובמיוחד לקשר שבינן לבין חרדה מינית, ראו יוסף חיות "דרך לא מקובלת? מיסטיקאיות יהודיות באספקלריה של 'ספר החזיונות לר' חיים ויטאל" ציון סז 139 (2002); Moshe Sluhovsky, *A Divine Apparition or Demonic Possession? Female Agency and Church Authority in Sixteenth-Century France*, 27 SIXTEENTH CENTURY J. 1039 (1995).

68 את הקישור בין הלימוד בחברותא לבין הומוארטיקה ניתן לראות בסיפור על ר' יוחנן וריש לקיש שהוזכר לעיל בה"ש 21.

השני כמעט בכל המקורות שנגעו, ולו במעט, בתופעה. דומה כי המעורבים בפרשה זו ואחרות היו מוטרדים הרבה יותר מתגובת החברה והקהילה מאשר מהעונש הצפוי להם. דווקא מתוך שתיקת המקורות ניתן לעמוד על המנטליות ועל תפיסת העולם המוסרית של החברה היהודית המסורתית, החושפת כאן לפנינו מנגנון מורכב של שתיקה והשתקה. את פשר השתיקה וההשתקה השיטתיות אפשר להסביר בכך שבתקופה הנדונה היו חיי הקהילה והפרט בחברה היהודית המסורתית במזרח אירופה נתונים לפיקוח תמידי של המוסדות החברתיים השונים. בתוך מוסדות אלה היה מוסד המשפחה המסגרת הבלעדית למימוש הצרכים הרגשיים, המיניים, הכלכליים והחברתיים של היחיד, זאת ככל הנראה תוך ציות לנומרות של החברה הסובבת. לא זו בלבד שמשכב זכר היה עבירה דתית, אלא שהוא איים על אחד המוסדות המרכזיים של החברה היהודית המסורתית – הנישואין, והדיבור עליו נתפס כמסוכן משום שעשוי היה לעודד אחרים לחטוא. תפיסות אלו, כמו גם מדיניות ההשתקה, נשתמרו ועודן רווחות באורתודוקסיה היהודית המודרנית וחדרו גם לעולם היהדות בארצות האסלאם. ברצוני לסיים חלק זה בהדגמת ההבדלים בין היחס של יהדות אשכנז ליחסים הומוסקסואליים לבין זה של יהדות ארצות האסלאם, וזאת מתוך דברים שנכתבו בעקבות מפגש של רב אשכנזי עם המציאות באימפריה העות'מאנית.

בשנות העשרים של המאה הי"ט נסע הרב אפרים חיות ממזרח אירופה דרך הבלקאן. הוא הגיע לסלוניקי בה שהה שישה שבועות, וממנה המשיך לאסתאנבול. הוא כה מזועזע מתופעות שאותן הוא רואה בדרך, עד שהוא כותב ספר מוסר קצר בשם מקראי קדש. מתוך 54 דפיו של ספר מוסר זה מוקדשים יותר מעשרה דפים לנושא משכב זכר. לצד הרטוריקה המחמירה והחריפה, המשלבת התייחסות רבה לעולם האירופי, הנקי כביכול מתופעה זו, ניתן לשמוע ביקורת כלפי הרבנים המקומיים, על שאינם עושים מאומה נגד התופעה הנפוצה כל כך. המחבר מספר כי בעת שהותו בסלוניקי גילה לפתע את קיומה של התופעה כאשר המשרת היהודי, שאותו שכר בעיר סופיה, "הסתבך" עם נער יהודי שעסק בזנות. גילוי זה אימת שמועות שנשמעו עוד קודם לכן באירופה:

"ואמר לי החכם הנז' שהוא וגם רבים מכירין לזה הנער ימ"ש [=ימח שמו] שמוסר גופו הטמא לתועבה הזאת בשכירות [=כל' תמורת שכר, והבחור פשוט עוסק בזנות] ונתתי קולי בבכי תמרורים על השמועה הרעה הזאת ולא רציתי להסתכל ולראות פני הרשע המשרת עד שקבל עליו תשובה [...] ומאז האמנתי מה שנאמר לי גם מקודם ואחרי כן שמעתי גם בשאר מקומי' [ת] שיש יהודים נחשדי' [ם] בזאת התועבה".⁷⁰

מעניינת לא פחות ההתייחסות לדעת הקהל הלא-יהודית ביחס לזנות ההומוסקסואלית: "כי חרפה היא לנו ולכל ישראל כששומעים העמים שיש בישראל קדשים ונחשדים בתועבה המגואלה הזאת".⁷¹ בדבריו ניתן לראות כיצד ההבדלים שבין הארצות השונות והתרבויות השונות מביאים ליחס שונה גם מצד הקהילה היהודית:

"שבכל מדינות העולם [...] אפילו האומות המאמינים ביש"ו הנוצרי נזהרין ממשכב זכור ומכ"ש וק"ו [=ומכל שכן וקל וחומר] שבר ישראל מגודרים ומופרשים מזאת

70 ר' אפרים חיות, מקראי קדש, קושטא תקפ"ט, טז, ע"ב.

71 שם, כד, ע"א.

התועבה עד שהם לא ידעו ולא יבינו שום ענין מזאת הטומאה. שומו שמים על זאת אוי לאזנים שכך שומעין בעוה"ר [=בעבונותינו הרבים] במדינות הישמעאלים אפילו היהודים נחשדו על משכב זכר אוי ואבוי אוי לאותה בושה".

אנו רואים כיצד נקודת המוצא של הרב חיות לתוכחה נגד יחסים הומוסקסואליים היא היחס למעשים אלה בארצות אירופה הנוצרית. מעניין שהרב חיות עצמו מסביר באופן אפולוגטי את חוסר היחס של רבני המקום לחטא זה בכך שהוא רחוק כל כך רחוק מטבע האדם, עד כי כלל לא העלו על דעתם שחטא זה מתקיים בקהילותיהם.⁷² מהתמונה שנפרסה לעיל קשה לומר שהרבנים ואנשי הקהילות בארצות האסלאם לא העלו על דעתם את קיומו של משכב זכר בקהילתם; אדרבא, הם ידעו גם ידעו היטב מה מתרחש בקרב צאן מרעיתם. את ההבדל בין יחסו של הרב חיות לעבירות אלה לבין היחס של רבני הקהילות ניתן אפוא להסביר ברקע החברתי והתרבותי השונה שמהם הגיעו. גם דבריו התקיפים והחמורים של הרב חיות בנוגע לחטא משכב זכר שונים ממה שראינו עד כה. כך, הוא מכנה חטא זה כ"ענין זר חוץ מדרך הטבע" ואת החוטא הוא מתאר כמי ש"יצא מגדר אנושי ואינו בכלל אדם והוא מסוכן לכל אדם". בניגוד להתייחסות אל אנשים שמקיימים יחסי מין הומוסקסואליים כאל חוטאים אך לא כאל אנשים שאינם נורמטיביים, כפי שתוארה במהלך הפרק, כאן היחס שונה ואנשים אלה מתוארים כאנשים ש"אינם בכלל האדם".⁷³

בדברים אלה, המעמיתים בין ארצות האסלאם לארצות הנצרות בפתחה של העת החדשה, אבקש לחתום את החלק על ימי הביניים. לסיכום חלק זה ניתן לומר, באופן כללי, שמבחינת ההלכה הפסוקה לא היה שינוי בתוקפו ובחומרתו של איסור משכב זכר בתקופה הנדונה; עם זאת, בחינת מקורות שונים מתוך החברה היהודית ומחוצה לה מצביעה על ההשפעה הרבה שהייתה לחברה הסובבת על החברה היהודית ועל הפער שבין האידיאל הרבני לבין קיומו בשטח על ידי הקהילות היהודיות. נוסף על כך, מהשוואה בין עושר המקורות מארצות האסלאם למיעוטם מארצות הנצרות עולה היחס השונה שניתן למעשים אלה בקהילות ישראל השונות, יחס שהושפע מהסביבה הנוכרית שבתוכה חיה כל קהילה.

3. העת החדשה

במהלך המאה התשע עשרה התחוללו באירופה תמורות חשובות בהתייחסות של התרבות המערבית להומוסקסואליות.⁷⁴ עם חלוף הזמן חלחל השיח האירופי המדעי והדתי והשפיע גם על היהדות ועל

72 שם: "אבל בזה העון מ"ז [=משכב זכר] בר מינן לא מצאתי ולא ראיתי וגם לא שמעתי שום ספר מוסר שידבר בענין זה. והטעם שלא כתבו בזה הוא הדבר אשר דברתי שזה דבר זר ורחוק מן השכל שיעבור אדם ונ[ו]עשה הרעה הגדולה הזאת וחשבו שהוא ללא צורך".

73 יודגש כי הטענה שהומוסקסואליות היא "ענין זר חוץ מדרך הטבע" מטרימה את השיח האירופי לטענת מישל פוקו ב-50 שנה בערך.

74 מישל פוקו עמד על כך באריכות בספריו. ראו מישל פוקו הרצון לדעת: תולדות המיניות כרך א (1996). לביקורת ולהרחבת הדיון בנושא התבניות הדיסקורסיביות הנוגעות להומוסקסואליות ראו David M. Halperin, *Forgetting Foucault: Acts, Identities and the History of Sexuality*, 68 REPRESENTATIONS (1998) 93. בהקשר היהודי האירופי ראו בהרחבה את התזה של שון הלפר, שבה נדונו עניינים תאורטיים ודמויות שונות: Shaun J. Halper, *Mordechai Langer (1894–1943) and the Birth of the Modern Jewish Homosexual* (2013), available at <https://escholarship.org/uc/item/5zz859g4>

האסלאם, כמו גם על דתות המזרח. כך, בהשפעת האירופים, הפך מה שבעבר היה חלק מחיי היומיום לדבר שיש להתבייש בו.⁷⁵ חכמי ההלכה היהודית גם הם בתורם יאמצו, אולי מתוך צורך להתחרות – בבחינת "לא יעלה על הדעת שאצלנו נושא זה יישאר פרוץ" – גישות מחמירות יותר למשכב זכר. את הדברים על העת החדשה אפתח בדרשה מבגדאד, כנראה משנת 1906, אשר מזכירה את עוון משכב הזכר כעבירה שכיחה, ואפשר לשמוע בה את תחילת החלחול של התפיסות האירופיות בנוגע ליחסי מין הומוסקסואליים. כך כותב גדול חכמי עיראק במאה הי"ט, ר' יוסף חיים:

"[...] זנות של משכב זכור שהוא מתועב אצל כל בעלי הדעות שבעולם. הלא תדעו הלא תבינו הלא תשמעו כי פסטה [!] המספחת הרעה הזאת בעיר הזאת [=בגדאד] עד מאד והולכת ורבה ימים על ימים ואין איש שם על לב. [...] הלא תדעו אם לא יהיה שמירה והשגחה על הדבר הרע הזה הנה הוא מתרחב והולך עד שיגיע למדרגה התחתונה עוד מעט וינשאו הזכרים למנאפים במקום נשים ויכתבו להם כתובה וכו'. אפילו בזמן החורבן [...] לא הזידו לעשות כדבר הרע הזה של משכב זכור. [...] ואיך האדם יראה בעיניו ילדים הולכים ברצונם לקלון⁷⁶ לעשות מעשה הרע הזה. מה יאמרו הגויים המנאפים עמהם הלא זה העם אשר נקראים יהודים שימותו על דינם, רוב מעשיהם זה סרסור וזה רע הלא [אפילו] בעיניהם של המנאפים נמאסים היהודים [...] וכמה חלול השם יש בדבר הזה [...]"⁷⁷

מדברים אלה ברור היקפה של הנוכחות היהודית בזנות, כסרסורים וכזוננות, ובהמשך דבריו אף מובלעת ההנחה שהגבר האקטיבי הוא הנורמטיבי, בניגוד לנחדר, המושפל, המקבל בתמורה אתנן כסף. לצד אמירות אלה בדבר חומרת המעשה, והחשש לחילול השם בעיני המוסלמים, עולה בקטע האמור הטענה כי משכב זכור הוא "מתועב אצל כל בעלי הדעות שבעולם", וזאת בדומה לדבריו של הרב חיות שלעיל.⁷⁸

גישות מחמירות אלו קנו להן שביטה גם בארץ ישראל. הרב אברהם יצחק הכהן קוק,⁷⁹ רבה הראשי האשכנזי הראשון של ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, מתייחס לקולות האומרים כי מדובר בנטייה טבעית ולכאורה אין בה כל רע ומדגיש כי היא פסולה מיסודה:

"ההתעוררות של המדע החדש על דבר הנטייה הטבעית שיש לאיזה בני אדם מראשית יצירתם למשכב זכר, ובשביל כך חפצים הם לעקור את המחאה המוסרית בזה, אבל דבר

75 ניתן להשוות זאת ליחס לעישון חשיש או אופיום.

76 כלומר לבית בושת.

77 ר' יוסף חיים, מים חיים, קסג (מהד' י' סאלם, ירושלים התשנ"ג) (ההדגשות שלי, י"ב). רמזים לכך גם בהמשך דבריו, שם, עמ' קסו–קסז. האשמות דומות על זנות של נשים, נערו ונערים מצויות ביחס לירושלים בשנות הרעב והמחסור של מלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

78 ראו לעיל בעמ' 138.

79 1865–1935. עלה מלטביה בשנת 1904, והיה רבה של יפו והמושבות, ולאחר 1917 רבה האשכנזי של ירושלים והרב הראשי האשכנזי הראשון.

אלוהינו יקום לעולם. וכבר פירש בר קפרא על זה, תועבה – תועה אתה בה, שהיא נטייה רעה, שצריך אדם וכללות האדם להילחם עליה".⁸⁰

הרב קוק מבין, או לפחות מוכן לקבל, כי יש הסוברים, על בסיס מדעי, שאכן קיימת משיכה מסוימת, אשר דיכוייה המתמשך עשוי לעורר בעיות, אך למרות זאת הוא מחייב להילחם בה. בהמשך הפסקה בעניין זה אפשר שהוא מתווה פתרון חלקי – לשכב עם אישה שלא כדרכה, קרי לקיים עמה יחסים אנאליים, ובכך לספק צורך זה.⁸¹

בין ציוני הדרך ההלכתיים המרכזיים במאה העשרים בנושא הומוסקסואליות ניתן למנות את פסיקתו המצוטטת של הרב משה פיינשטיין (1896–1985), מחשובי הפוסקים האורתודוקסים בדרור האחרון בארצות הברית. התשובה ניתנה להומוסקסואל דתי, שפנה אליו בשנת 1976 ושאל כיצד ינהג אחד שחטא ואיך יתגבר על היצר הרע:

"הנה ראשית הידיעה דחומר האיסור דסקילה וכרת וגם שנקרא תועבה והוא מחטאים המגוונים ביותר ואף בני נח נצטוו על זה הוא כח גדול לעמוד כנגד היצר הרע, ושנית שהוא דבר שלא מובן שיהיה על זה ענין תאוה דבבריאת האדם בעצם ליכא תאוה מצד טבעו להתאוות למשכב זכור[...] על כל פנים תאוה למשכב זכור הוא נגד עצם התאוה וגם רשעים אין להם תאוה לזה בעצם אלא שכל התאוה הוא רק מחמת שהוא דבר אסור והיצר הרע מסיתו להמרות נגד רצון הקב"ה וידיעה זו הוא חזוק גדול נגד יצר הרע [...] ושלישית הגנאי אף לבני אדם שכל העולם אף הרשעים מבזין לבעלי עבירה דמשכב זכור ואף בעיני הרשע השני שעושה עמו העבירה הוא מזולזל ובזוי שזהו חזוק גדול נגד היצה"ר [...] וכמו כן היא עצה טובה נגד תאוה עבירה מגונה ובזויה זו שלבד שהוא נגד התורה באיסור חמור היותר גדול הוא גם נגד עצם האנושיות שנעשה שפל ובזוי בתכלית השפלות, ולא רק שהוא גנאי הוא גם גנאי היותר גדול לכל משפחתו".⁸²

לדבריו של הרב פיינשטיין, בכדי לא לחטוא עוד על השואל לזכור שלושה דברים: את חומרת האיסור מן התורה, את הידיעה שאין זו נטייה טבעית ואת העובדה ש"העולם" כולו בז לעוברים עבירה זו.⁸³

80 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שמונה קבצים, קובץ ו, פסקה צט.

81 שם: "ומקצת הטינא שאולי תמצא אצל יחיד באופן שאי אפשר לעקרה, זה ראו חכמים מראש ואמרו על זה, כל מה שאדם רוצה בו, משל לדג הבא מבית הצידי, רצה לאוכלו צלי שלוק מבושל אוכלו. ובוה העמיקו בטבע האדם עד לחמלה על המקולקלים בראשית יצירתם". על פי ההלכה מותר לאדם לקיים עם אשתו יחסי מין בכל דרך, ובלבד שיהא הדבר בהסכמתה. הלשון כמובן מסתירה את מהות הדברים, ראו בבלי, נדרים כ, ע"ב: "כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה; משל לבשר הבא מבית הטבח, רצה לאכלו במלח – אוכלו, צלי – אוכלו, מבושל – אוכלו, שלוק – אוכלו; וכן דג הבא מבית הצייד".

82 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן קטו.

83 את אותם רעיונות מרכזיים – משכב זכר כמעשה בלתי טבעי, וכמעשה בזוי ושפל בעיני העולם – ניתן לראות בתשובה נוספת משנת 1978, המוצגת בשו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק ד, סימן קיג. התשובה עוסקת בגבר נשוי, והיא מבקשת לברר את מעמד הנישואין, אם אלו היו מלכתחילה "קידושי טעות", שאפשר לבטלם בקלות יחסית, אם לאו: "מי שלאחר נישואיו נודע שהוא שטוף במשכב זכר אם הוא מק"ט [=מקח טעות]. קידושי טעות בשטוף במשכב זכור יותר מאשר משכב אישה, אם לא התרצתה לזה". לאחר דיון ממושך הוא אומר דברים תקיפים ביותר על העבירה ועוברי העבירה: "[...] מסתבר שזה דהבעל הוא

בדבריו פונה הרב פיינשטיין לשואל בכבוד, אך שולל מכול וכול את האפשרות ליישוב נטייה זו עם חיים דתיים. לדבריו אין כאן שאלה כלל. עוד ניתן לראות בדבריו את התפיסה, שאותה לא ראינו עד כה, המכחישה לחלוטין את הימצאותה של משיכה מינית הומוסקסואלית.

במקורות אלה, המסמנים את כיוון ההתייחסות בעת החדשה, נשקף היחס המיוחד הניתן ליחסי מין הומוסקסואליים, השונה מהיחס הניתן לעבירות אחרות. הרב יוסף חיים מתייחס למעשה זה כמעשה שמתועב בעיני "כל בעלי הדעת שבעולם"; הרב קוק מתייחס אליו כאל מעשה שהוא הפוך לדרך הטבע; הרב פיינשטיין אף מכחיש את קיומה של המשיכה ומתייחס אליה אך ורק כאל רצון לחטוא, רצון שיש לדכא בכל מחיר, וגם הוא מציין שהמעשה המיני בזוי בעיני החברה.

4. עמדות ותגובות רבניות מאוחרות, מתקדמות מודרניות

השלב הבא בהתייחסות ההלכתית האורתודוקסית להומוסקסואלים הוא משנות התשעים של המאה העשרים ואילך, ואפשר לראות מפנה של ממש מהעשור הראשון של המאה הנוכחית ועד היום. מתחילת המאה ועד ימינו אלה השתנה בעולם המערבי היחס ללהט"ב, ושינויים אלו השפיעו גם על חלקים שונים בחברה הדתית. השיח ההלכתי שעסק, כאמור, בעיקר במעשה המיני, החל לעסוק יותר ויותר גם בזהות מינית, שקודם לכן לא הייתה קיימת בשיח הרבני בכלל, ביחסה של הקהילה להומואים וללסביות ולמקומם בה, באפשרות שלהם לחיות בזוגיות ובזכותם או בחובתם להקים משפחה.

עיסוק זה התפתח בישראל ככל שהנושא עלה לדיון בציבוריות הישראלית, ושכיחותה של תופעת הלהט"ב הדתיים הלכה ועלתה על פני השטח. תהליכים רבים, ובראשם התפתחות השאלות והתשובות ההלכתיות באינטרנט, הביאו לכך שלרבנים, בפרט מחוגי הכיפות הסרוגות, התחוויר בשנים אלה יותר ויותר עד כמה שכיחה התופעה גם במחנה שלהם והם נדרשו גם לכך, בעוד קודם לכך הוכחשה לחלוטין הימצאותה של התופעה. זרז נוסף להתמודדות זאת הוא הופעתם של ארגונים שביקשו הכרה חברתית בכך שיש אנשים דתיים המבקשים להישאר במסגרת האורתודוקסית הדתית ומתמודדים עם נטייה מינית שונה.

ההתמודדות הרבנית הציונית-דתית לתופעה זו מתפרסת על פני קשת רחבה: בקצה האחד שלה ניתן למנות את הרבנים, שחלקם מזוהים עם ארגון בשם "עצת נפש", הטוענים שכל אחד יכול להמיר את נטייתו המינית. לשם כך, לדבריהם, יש לעבור "טיפול המרה", שהוא טיפול סמי-פסיכולוגי שעיקרו

שטוף במשכב זכור שהוא התועבה היותר גדולה והמאוס ביותר והוא דבר גנאי לכל המשפחה, וכ"ש [=וכל שכך] שיהיה זה גנאי ביותר לאשתו אם בעלה בוחר יותר במשכב המאוס הזה תחת משכב אשתו הוא ודאי קידושי טעות וברור לך ששום אשה לא היתה מתרצית להנשא לאדם מנוול ומאוס ובזוי כזה, ואם תיכף כשנודעת מזה הלכה ממנו מסתבר שאם אי אפשר להשיג גט ממנו יש להתירה מדין קידושי טעות, אך אם אפשר להשיג גט צריך להשתדל בכל מאי דאפשר להשיג גט כשר, דהא אם אינו שטוף בזה אלא שנודמן איזה פעם מצד שתקפו יצרו אולי אין להחשיב זה לקידושי טעות אף שהוא רשע גמור גם בשביל פעם אחת ויש שיטעו לדמות להחשיב גם זה קידושי טעות, אבל אם הוא שטוף בזה שיותר נהנה ממשכב זכור ממשכב נשים הוא ודאי קידושי טעות, אבל כל זה אם הלכה ממנו תיכף אבל אם שהתה אצלו אף אחר שנודעת אז קשה לבטל הקידושין. ואם בא זה מענין שטות מאחר שהוא שלא כדרך הטבע ודאי הוא מום דכיון שהוא מצד שטות עלול לעוד שטותים, אבל בעצם הוא מצד רשעות וניוול שג"כ הוא טעות כדלעיל". ראו גם שם, חלק א, סימן עט, וכן שם, סימן פ, עבור המשיב, המדגיש גם כאן את היות משכב זכור "שלא כדרך הטבע".

חיזוק הגבריות והעצמתה.⁸⁴ בקצה האחר של הקשת נמצאים הרבנים המבקשים להכיל ככל שניתן להט"ב בתוך הקהילה הדתית. חשוב להבהיר כי במרחב האורתודוקסי יש רק דעות הלכתיות ספורות וזניחות המתירות משכב זכר.⁸⁵ אסקור את מגוון דעותיהם של הרבנים בנושא, מן המחמירות יותר למקלות יותר. הרב המרכזי העומד בצד המתכחש לקיומם של להט"ב דתיים הוא הרב שלמה אבינר. כך הוא כותב בתשובה שניתנה בשנת 2004:

"כולם בלי יוצאים מן הכלל יכולים להתרפא תוך זמן לא ארוך. על פי רוב נטייה זו היא רק סימפטום של סיבה עמוקה יותר כגון צימאון לחום ולאהבה. כמובן יש צורך באסטרטגיה מתאימה: יעוץ, פסיכולוג, סדנא וכדומה. הנצרך לעזרה יוכל לפנות בעילום שם ל'עצת נפש'".⁸⁶

באותה תשובה הוא אף כותב ש"אין דבר כזה הומו דתי". לדבריו, הוא אינו מכחיש את קיומה של המשיכה, אך טוען כאמור שהיא סטייה מהטבע וכל אחד יכול "להירפא" ממנה.⁸⁷ הרב אבינר סבור שעל בחור כזה להתחתן, וגם לא לספר לאישה לעתיד על עברו המיני או לשתפה בתחושותיו, בהנחה שלאחר הנישואין התופעה תחלוף. עמדה זו שנויה במחלוקת, ורבנים אחרים תובעים גילוי נאות. לגישתם, אם יתגלה בעתיד כי הבעל היה כזה מלכתחילה, תוכל האישה לדרוש לבטל את הנישואין מעיקרם, שכן הושתתו על בסיס שקרי.

גישה מחמירה פחות מזו של הרב אבינר גורסת כי אמנם על כל הומו ולסבית דתיים מוטלת חובה דתית לנסות לעבור טיפול המרה, אך יש הבנה שטיפולים אלה אינם עוזרים במאת האחוזים. גישה זו באה לידי ביטוי, למשל, בתשובה של הרב ברוך אפרתי באתר "כיפה". לאחר שנשאל כמה שאלות על היחס להומואים ולסביות, וביניהן אם זו נטייה מולדת, ממליץ הרב אפרתי בתשובתו על ניסיון להמיר את בעלי ה"נטיות הפוכות" על מנת שיהיו "סטרייטים":

- 84 להרחבה על טיפולי המרה ראו נטע פטריק ויגאל אברהמי "אם זה לא שבור, אל תתקן את זה": טיפולי המרה – ניתוח מהזווית המשפטית" בספר זה. הנושא ממשיך להיות נושא חם גם עתה. ראו לאחרונה את התבדחותו של בני ציפר על הנושא בכותרת "מה רע בטיפולי המרה", בני ציפר "רגע, מה רע בטיפולי המרה" הארץ (10.10.2014) premium-1.2455327. www.haaretz.co.il/magazine/zifferland/
- 85 לגבי היהדות הרפורמית והקונסרבטיבית ראו לעיל ה"ש 4, 6. וראו להלן בנוגע לרב סטיב גרינברג ודעתו החריגה.
- 86 התשובה ניתנה במקור בעלון השבת "מעייני הישועה". ניתן לראות אותה בקישור הבא: שלמה אבינר "אין דבר כזה הומו דתי" (12.12.2004) www.nrg.co.il/online/11/ART/836/068.html. "עצת נפש" הוא ארגון התומך בטיפולי המרה. אתר הארגון: www.atzat-nefesh.org.
- 87 מעניין לראות כיצד הרב אבינר (שלמה אבינר "כיצד נמצא בן זוג" ספריית חווה (כב תמוז התשס"ח) משתמש לעתים בטרמינולוגיה הקושרת בין הומוסקסואליות לאגואיזם או אינדיווידואליזם. התרכובת בין הסברים פסיכולוגיים או פסאודו-פסיכולוגיים, שאין להם זכר במקורות היהודיים והם מושפעים לגמרי מהפסיכולוגיה המודרנית, ובין המאבק באינדיווידואליזם הליברלי מעבירה את הדיון ההלכתי האורתודוקסי לשלב חדש. וראו למשל: "כאשר האינדיבידואליזם נעשה קיצוני עוד יותר, מגיעים כבר לתועבות כגון איש שבוחר לו לבן זוג איש אחר" (שם).

“כנראה שהנטייה מולדת אצל חלק ונרכשת אצל חלק. אצל חלק ניתן לשנות, ואצל חלק לא. טיפולי המרה הם דבר חשוב, וחובה על אדם עם נטייה הפוכה לפחות לנסות את הטיפול ולראות אם הוא משפיע עליו, שהרי ללא שינוי הנטייה האדם לא יוכל להתחתן כראוי, וחייו יהיו מרובי קונפליקטים שייתכן שהם מיותרים. הנטייה עצמה אינה חטא, אלא המימוש שלה. אך ההצהרה ברבים על הנטייה (ללא צורך) יש בה חוסר צניעות וגם רמיזה שהעניין אינו חמור גם לביצוע. לכן יש לשמור על כך בלי להצהיר לכולם”.

ניתן לראות בתשובה זו הכרה בקיומם של להט"ב דתיים, וזאת בניגוד לגישתו של הרב אבינר, אך עם זאת התפיסה היא שזהו מצב רע ובלתי תקין שיש להתמודד עמו וודאי שלא להחצינו. יש לשים לב לחלוקה בין הנטייה עצמה לבין מימושה, חלוקה החוזרת אצל רבים מהפוסקים בנושא. בהמשך התשובה מתייחס הרב אפרתי להצעה, שיש רבנים התומכים בה, לנישואין בין הומואים ללסביות: “בעלי נטיות הפוכות שיתחתנו עם בעלות נטיות הפוכות – אפשרי אם יש משיכה בסיסית ביניהם, והבנה של משמעות העניין והקושי הרב שיהיה בו. אך זה לא יסיים את הבעיה”. הוא מסיים את התשובה בהצהרה ש“מי שה' ברא אותו עם נטייה הפוכה, והוא מתמודד בגבורה ולא חוטא, וניסה להשתנות ולא הצליח, ואינו מכריז הכרזות אלא מתמודד בענווה ובצניעות, הרי זה צדיק גמור ופטור ממצוות 'פרו ורבו' שהרי הוא אנוס ואינו יכול להביא ילדים לעולם בדרך הטבע”.⁸⁸

גישה מקלה יותר ללהט"ב דתיים ניתן למצוא בשני מסמכים שחיברו רבנים שונים בארץ ובחו"ל.⁸⁹ מסמכים אלה מגלים הבנה לאפשרות שטיפולי המרה אינם יעילים. החותמים על טקסטים אלו מבהירים שאינם יודעים מה מקור ההומוסקסואליות (גנטי, פסיכולוגי או חברתי-התנהגותי) ואף מוותרים על האופציה לשינוי, וממילא מכירים באופי האינהרנטי והמהותי של הנטייה המינית, שכך או כך, איננה בחירה (לפחות לפי דעות מסוימות). לכל היותר ניתן למצוא במסמכים אלה המלצה לפגוש פסיכולוג ולברר את הדברים לאשורם. עוד הם מצהירים על זכותו של ההומוסקסואל להישאר בקהילה הדתית. הם גם מוכנים לקבלו כאדם שווה זכויות לכל דבר ועניין, הראוי לכבוד ככל אדם אחר בקהילה, ומוותרים על הדרישה המקובלת להינשא לאישה.

הדגש בשני מסמכים אלה הוא ביחס של הקהילה לפרטים ההומוסקסואלים שבה ובאיסור לפגוע בהם על רקע זה. כך למשל נכתב במסמך של רבני ארצות הברית:

88 ברוך אפרתי, כיפה, כ שבט התשע"ב, www.kipa.co.il/ask/show/261625.

89 מסמך העקרונות של ארגון הו"ד: www.hod.org.il/files/files/newp.pdf (להלן: מסמך עקרונות הו"ד). באתר הארגון פורסמה רשימה חלקית של שמות הרבנים שהביעו תמיכה פומבית ב"מסמך העקרונות" של ארגון הו"ד: הרב יובל שרלו, הרב ד"ר בני לאו, הרב חיים נבון, הרב פרופ' דניאל שפרבר, הרב רונן לוביץ, הרב שמואל ריינר, הרב שלמה וייס, הרב יהודה גלעד, הרב יהושע אנגלמן. 80 רבנים נוספים הביעו את תמיכתם, אך סירבו לאשר את פרסום שמם. ראו מסמכי הו"ד אתר הו"ד - www.hod.org.il/?en=0&sc=- 4&pg=1. מסמך רבנים ואנשי חינוך אורתודוקסים בארצות הברית (להלן: מסמך רבני ארצות הברית): Statement of Principles on the Place of Jews with a Homosexual Orientation in Our Community (2010) רשימת הרבנים החתומים על המסמך מובאת בסוף הטקסט. ראו statementofprinciplesnyc.org. blogspot.co.il

שוונת.⁹² גישה זו, כאמור, אינה מקובלת, אך עצם קיומה יכול ללמד על הרחבת גבולותיה של ההתמודדות הרבנית ועל השיח הער המתנהל בנושא בין הציבור לבין מייצגי ההגמוניה הרבנית. כאמור, אחד הכלים החשובים בחשיפת הקולות מהשטח ובעיצוב התגובה הרבנית הוא האינטרנט ובמיוחד השאלות והתשובות הניתנות בו.⁹³ יש עניין רב בהתבוננות בשאלות ותשובות עכשוויות העוסקות בקשר בין בני אדם מין, בהתנהגות הרצויה, בהולדת ילדים ובחיי נישואין, ביחס של הקהילה כלפיהם, כמו גם בתחושותיהם כאנשים דתיים ועוד. יש בהן כדי ללמד על המצב בשדרות מסוימות של החברה הדתית, בעיקר בקרב חובשי כיפות סרוגות, וכן על קשת הדעות בקרב רבני הציונות הדתית, שכאמור מתרחקים ממתן הכשר ליחסי מין או אף לזוגיות חד-מינית, אך נעים בין הכלה, רגישות ואמפתיה לבין עמדה מרוחקת וקרה יותר. שאלות ותשובות אלו גם יכולות להראות את התרחבות הנושאים שבהם עוסקת ההלכה הקשורים בלהט"ב. אם ההלכה הקדומה עסקה בעיקר ביחסים המיניים ובפרקטיקות המיניות האסורים על הלהט"ב, הרי שבתשובות אלה נוכל לראות גם התייחסות למישורים רחבים יותר, כמו חיי המשפחה של הלהט"ב, חייו כחלק מהקהילה ותודעתו כאדם מאמין. בפסקאות הבאות אבקש להביא חלק קטן משאלות ותשובות אלה, שמתוכן אפשר ללמוד לא מעט על המציאות בקרב הציבור הדתי. קשה להניח שיש כאן שיקוף מלא של המציאות, שכן המשיבים נבחרו בוודאי בקפידה על ידי השואלים, ויש ראיות לכך בטקסטים; לא זו בלבד שהשואל מצא שהם נוטים להשיב לשאלות מסוג זה, אלא שהם מודעים לנושא ומגלים הבנה למצב המורכב. רק מחקר סוציולוגי-אנתרופולוגי המבוסס על ראיונות רבים עם הומואים דתיים לסוגיהם, נשואים ושאינם נשואים, חובשי כיפה סרוגה, חרד"לים או חרדים, ואולי גם עם פוסקי הלכה, יוכל לתת תמונה מדויקת יותר. עם זאת, סבורני שיש ערך בהבאת שאלות ותשובות אלה. דרך הנושאים המעסיקים את השואלים ודרך האופן שבו המשיבים עונים ניתן לעמוד על הלכי הרוח של הציבור בנושא. אחד הנושאים שמעסיקים את השואלים הוא היכולת של להט"ב דתיים לחיות חיי זוגיות ומשפחה. כך למשל שאל גבר את הרב אהרן (ארליה) הראל, רב שעוסק רבות בנושא, אם מותר לו לחיות בזוגיות עם גבר תוך הימנעות ממשכב זכור "בזוגיות ובאהבה [...] כאשר המגע היחידי שביניהם הוא מעל החגורה", וכן שאל: "אם מותר לגבר שאינו נמשך כלל לנשים לאונן כדי לתת פורקן וביטוי כלשהו ליצרו המיני".⁹⁴ הראל פותח את תשובתו בתודה על כך "שהיית פה לרבים. השאלות שאתה מעלה כאן

92 סטיבן גרינברג עם אלוהים ועם אנשים: הומוסקסואליות במסורת היהודית (2013), ובמיוחד בעמ' 37–41. להרחבה בפסיקה הציונית דתית מנקודת מבט ביקורתית: יקיר אנגלנדר ואבי שגיא גוף ומיניות בשיח הציוני-דתי החדש 195–201 (2013). אנגלנדר ושגיא בספרם מלינים על היעדר "מחאה דתית" – על כך שההלכה והרבנים ההגמוניים אינם עושים מאומה כדי לטפל בבעיית ההומואים הדתיים.

93 תשובות אלה ניתנות גם במסגרת דיון מרוכז או ריאיון, שכדוגמתם ניתן למצוא באתר "כמוך", לעיל ה"ש 3.

94 כיוון שאוננות היא אחת מן הפרקטיקות המקובלות במגע או ביחסי מין בין גברים, וחומרתה פחותה מזו של משכב זכור, יש הרואים בה מוצא המאפשר לקיים מגע מיני בין גברים בלא לעבור על האיסור החמור של מין אנאלי. האיסור לאונן, שאין לו מקור בתורה, מוזכר בתלמוד, אך הפך לאיסור חמור בעקבות הספרות הקבלית הרואה בו חטא חמור. גישה מחמירה זו מצאה את דרכה לקאנון ההלכתי דרך השולחן ערוך שפסק כמותה. ראו שולחן ערוך, אבן העזר, סימן כג, סעיפים א–ג. בשנת 2005 פורסם מאמר בכתב העת של ארגון צהר ובו נטען כי האיסור על אוננות הוא לכל היותר מדברי חכמים, ולא מדברי תורה, ועניינו במי שמאונן בשיטתיות ובהתמדה כדי למנוע הולדה (רוצה לומר שלמעשה אין הוא חל על איש בעולם), ויתר על כן, אם יש במעשה כדי למנוע עבירה חמורה (כגון משכב אסור מכל סוג), הרי יש בו אף משום מצווה. הדברים זכו למתקפה חריפה. ראו יצחק רונס "התמודדות חינוכית והלכתית עם איסור

הן שאלות המטרידות כל מת"מניק⁹⁵ דתי, והן מגיעות לפתחי כל הזמן מכיוונים שונים. על כן אני שמח להזדמנות זאת להעלות את הדברים על הכתב בצורה מסודרת. ניתן לראות שרבנים שלכם קשוב לציבור לא זו בלבד שאינם טוענים עוד כי אין בעיה בציבור הדתי, אלא הם מודעים לכך שמדובר בבעיה שכיחה, ורבים אף מתחבטים בדבר אורח החיים הדתי שלהם כהומואים דתיים. על שאלת הזוגיות ללא יחסים אנאליים, ה"מטרידה רבים כיום", משיב הרב ש"זהו דבר הזוי! ראשית, הוא כמעט ולא מעשי – היכולת להבטיח שלא נתדרדר למעשים אסורים לא קיימת בעצם, [...] ומי יתקע כף לידך שרק תיצרו מגע כללי כזה ולא תיסחפו הלאה?". והוא מוסיף: "הבעיה המהותית היא ברעיון – אין פיצול ביהדות בין מגע מיני אסור לאהבה אסורה. אהבה מותרת רק כאשר יכולה להתלוות אליה מגע מיני, כי היהדות רואה בשני הדברים הללו שני רעים הכרוכים יחד וכל אחד מזין את השני. לכן, במקרה של זוגיות שלא יכולה להתממש באופן של מגע מיני מלא, גם הקשר הזוגי אסור". זהו קשר שאינו לגיטימי בעיני התורה, והוא בחזקת איסור גמור (כמו קשר עם אישה שאסורה לאותו איש). עניין האוננות נדון בקצרה – הכותב מודה כי אמנם יש בהלכה פתח המאפשר לעשות זאת במטרה להימנע מעבירה חמורה יותר, אך מניסונו אותם אנשים לא הסתפקו בכך ונכשלו במה שהוא מכנה "איסורי עריות" – קרי, במשכב זכר ממש. ולכן, בצער, אוסר וממליץ לשואל לעבוד על מידותיו, ולחזק את שליטתו העצמית.⁹⁶

הו"ל" צהר 21, 183 (2005). לתגובת הנגד ראו יהושע שפירא "חמור מכל עבירות שבתורה" צהר 22 (2005). להרחבה בגישת התלמוד הבבלי לאוננות ראו M.L. Satlow, "Wasted Seed": The History of a Rabbinic Idea, 65 HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL (1994) שילה פכטר שמירת הברית – לתולדותיו של איסור הוצאת זרע לבטלה (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, התשס"ז).

95 ראשי תיבות של "משיכה תוך מגדרית", כינוי שטבע הרב אר'ה הראל להומואים ולסביות בכדי להימנע הן מהשם הזר, החילוני, והן מהכינוי "נטיות הפוכות" שמכיל בתוכו שיפוטיות שלילית לעצם המשיכה, שיפוטיות שהרב הראל מנסה להימנע ממנה, גם אם בפועל אינו מגלה ליברליות רבה.

96 אר'ה הראל "שאלות לגבי זוגיות עם גבר" כמוך (2013) www.kamoha.org.il/?page_id=15263. שאלת הזוגיות עולה גם אצל הומואים שאמנם ויתרו על זוגיות עם גבר אך מתלבטים אם לספר לאישה שהם יוצאים אתה על נטייתם המינית. כך למשל בשאלה הבאה: "אני הומו, יוצא עכשיו עם בחורה שאני אוהב מאוד אבל לא נמשך אליה מינית. היא לא יודעת שאני הומו, ואם היא תדע לפני החתונה – לא תהיה חתונה. מה לעשות? אולי זה יסתדר אחרי החתונה?", והרב משיב לו "הכאב באמת גדול, וקשה לי למצוא מילים מנחמות למציאות הקשה שאתה מצוי בה. אני מקווה שתמצא דרך להקים בית בישראל, עם מישהי שהידיעה שאתה כזה לא תמנע בעדה מלחיות אתך – מסיבות שונות. אף על פי כן, איני מוצא שום היתר שבעולם לעשות זאת, ולהתחתן ללא ידיעה מראש". הרב מגנה את ההונאה, את השקר, שעליו יתבססו חיי הנישואין הללו, שלדירודו הם בגדר "מקח טעות". אסור לנצל את תמימותה של הבחורה ולחיות עמה תוך הסתרת סוד כה מהותי. לדבריו אין שום יסוד להניח שאחרי החתונה זה יסתדר. המציאות מורה כי "ניש" משפחות שנבנו על בסיס הנחה זו, וזה החזיק מעמד כמה שנים, אך הן מתפרקות בכאב גדול לזוג ולילדים". בסיום דבריו הוא ממליץ לשוחח עם הבחורה ולגלות לה את האמת. מוטב שלא להתחתן מאשר להינשא בשקר. ראו יובל שרלו "נישואין של הומו בלי לגלות מראש" מורשת (התשס"ה) shut.moresheet.co.il/shut2.asp?id=51116. מעניינת הפנייה לרב שרלו, המעידה על כך שאנשים מודעים היטב לכתובת שאלה הם פונים בשאלות כה רגישות: "שלום לרב. אני לא מוצא מישהו יותר קשוב ורגיש לבעיות של ההומוסקסואלים כמו שאתה, למרות המאמרים שלך גם ב'הארץ' שאתה שולל לגמרי כל הכרה בקשר של הומואים. הלוואי וירבו רבנים כמוך בישראל שלא זזים מההלכה אפילו מילימטר, אבל זה לא גורם להם להיות לא אנושיים" (שם).

נושא הזוגיות עולה גם אצל נשים לסביות המבקשות לחיות יחד. כך שואלת לסבית המבקשת לחיות בזוגיות עם אישה ועדיין להישאר חלק מהעולם הדתי את הרב שרלו, אחד הרבנים הראשונים שעסקו בנושא בפומבי:

"האם אין לי מקום בינינו החל מהרגע בו גיליתי שהדרך בה הולכים רוב האנשים אינה דרכי? החל מהרגע בו הבנתי שהרתיעה שלי מלהתחתן היא רתיעה מלהתחתן עם גבר? שאני רוצה להקים משפחה, רוצה אהבה ורעות ואדם לחלוק איתו את חיי, את חיי אישה דתייה, אולם אותו אדם הוא אינו איש אלא אישה? האם לסביות ככלל היא אסורה ואין לה מקום?"⁹⁷

הרב שרלו בתשובתו מודע לכך שהאיסור על יחסים לסביים אינו דומה לזה החל על יחסים הומוסקסואליים, אך בכל זאת דוחה את טענותיה על בסיס טיעונים מטא-הלכתיים:

"ההתייחסות התורנית היא התייחסות הטוענת טענה מטא-הלכתית. דברי התורה 'על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד' היא קביעה מהותית מראשית הבריאה, כבר מסיפור גן עדן, אשר מבססת את המבנה הראוי של הזוגיות על איש ואישה. זהו מבנה הזוכה לגיבוי פיסולוגי מובהק, שהרי רק בדרך זו אפשר להמשיך את קיום העולם, ומתעלה כתוצאה מדברי התורה אל עניין מהותי בהרבה – איחוד זכר ונקבה"⁹⁸.

לדבריו, הבעיה אינה בקשר המיני דווקא, שכאמור איסורו פחות, אלא בערעור על מבנה המשפחה כתא המבוסס על יחסים בין גבר לאישה והמהווה איבר בקהילה השלמה.⁹⁹ סוגיה נוספת שעולה מן הדברים היא הקמת משפחה והולדת ילדים. בתשובתו של הרב ארליה הראל מובהר כי הדרך היחידה ברוח ההלכה היא באמצעות נישואין בין הומואים לסביות. הלשון מרומזת ביותר – "יזמנו את מיזם 'אנחנו' המאפשר למת'מניקים ומת'מניקיות להתחתן" – ומציינת את הצלחת המיזם: 20 זוגות "מאושרים בחייהם" הזוכים גם "להורות משמחת מאוד". הכותב מציין את טובת הילד שיגדל במשפחה "רגילה", מדגיש ש"זוגיות חד מינית איננה מאפשרת הורות", ומגדיר חיים משותפים של בני אותו המין כ"חיי איסור" אף אם האקט האסור לא יתממש.¹⁰⁰ רבנים בודדים מוכנים להצהיר על תמיכה במיזם זה.¹⁰¹

97 יובל שרלו "הומוסקסואליות ולסביות" מורשת (התשס"ה). shut.moresheet.co.il/shut2.asp?id=11120.

98 שם.

99 בשאלה אחרת שנשאל מבהיר הרב שרלו כי לדעתו אסור ללסביות להיכנס להריון על ידי תרומת זרע. יובל שרלו "לסביות" כיפה (התש"ע) www.kipa.co.il/ask/show/201955-%D7%9C%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%95%D7%AA.

100 הדברים מתוך תשובה של הרב הראל באתר כמוך, בתאריך ו' אלול התשע"ג, 12.8.2013. אזכיר בהקשר זה את מיזם "אנחנו" של ארגון "כמוך" הפועל בכיוון. ראו www.kamoha.org.il/?p=5533.

101 דיונים אלה בשאלה אם על הומוסקסואלים להתחתן או לחיות חיי פרישות יש לקרוא על רקע האתוס היהודי הרואה חשיבות בפרייה ורבייה ומתנגד להתנזרות מינית. כך למשל משווה התלמוד בין מי שאינו עוסק בפרייה ורבייה לבין רוצח: "רבי אליעזר אומר: כל מי שאין עוסק בפרייה ורבייה – כאילו שופך דמים, שנאמר: 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך' וכתבי בתריה 'אתם פרו ורבו'. רבי יעקב אומר: כאילו

תשובה שממנה ניתן ללמוד על היחס של הרב יובל שרלו לקהילה הלהט"בית עוסקת גם היא ב"פתרון" לבעיית הזוגיות והמשפחה של להט"ב דתיים. בתשובתו טוען הרב שרלו שלא ניתן למצוא פתרון אחד לכל הלהט"ב הדתיים, כיוון שהם אנשים שונים ולכל אחד מהם מתאימה דרך אחרת. התשובה מגלה אמפתיה רבה, פטרונות ותמיכה מהוססת בנישואין בין הומואים ולסביות:

"[...] התמודדות עם הנושא המורכב והכואב של חייהם של הומוסקסואלים ולסביות איננה יכולה להיעשות בהכללות. לא מדובר על 'הם'. מדובר על בני אדם, וככל בני אדם יש דברים שמתאימים לאלה ויש דברים שמתאימים לאלה. כל ניסיון לעשות הכללה מכל סוג – שזהו ה'פתרון' הנכון; ש'הם לא ימצאו אהבה'; שזה כן טוב לילדים שלהם; שזה לא טוב לילדים שלהם; כל הכללה מכל סוג אינה נכונה. היא לא נכונה לבני אדם בכלל, ובוודאי שהיא לא נכונה במציאות המסובכת הזו. [...] אני איני תומך אפוא בשום פתרון כללי. [...] על כן, מה שאני תומך בו הוא לפתוח את האפשרויות השונות."¹⁰²

בין אפשרויות אלו מונה הרב שרלו בהמשך התשובה את הנישואין בין הומואים ולסביות, כפי שמציע הרב הראל.

נוסף על שאלות בנוגע לזוגיות ומשפחה עוסקות שאלות רבות בדיני הרחקה וצניעות של להט"ב. כך בשאלה הבאה, העוסקת בדיני 'שמירת נגיעה', כלומר האיסור על מגע פיזי בין גבר לאישה. השאלת ביקשה לדעת האם איסור זה קיים גם בין אישה לבין גבר הומו, שהרי אין חשש שהיא תעורר אותו מינית. הפוסק מחמיא לצניעותה ומשיב שהעובדה שלכאורה אין באותו בחור תשוקה לנשים אינה מספקת ואינה מוחלטת, "מה גם שאיך נדע שבאמת אין לו שום יצר בזה? ואולי עיקר נטייתו לגברים אך יש לו גם איזו נטייה לנשים?". לדבריו, מאחר שיש כאן רצון לגדור גרדי צניעות בכלל, ולא רק הרחקה מפוטנציאל לגירוי מיני, עליה להקפיד עמו.¹⁰³ שאלות עולות גם בהקשר של ייחוד ושמירת נגיעה בין גברים.

ממעט הדמות, שנאמר: 'כי בצלם אלהים עשה את האדם' וכתוב בתריה: 'ואתם פרו וגו'. בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר: 'ואתם פרו ורבו' בבלי, יבמות סג, ע"ב. למרות אתוס זה אנו מוצאים רבנים רבים הקובעים כי דינו של הומוסקסואל לחיות בנזירות מינית כל חייו. כך למשל כותב הרב הראל באחת התשובות שלו "נזירות אינה פתרון להומואים, אבל זו האפשרות ההלכתית היחידה". ראו כמוך (2013) www.kamoha.org.il/?p=15939. רבנים אלה משתמשים פעמים רבות באתוס העקדה, המבקש מהאדם למסור את נפשו לאל. וראו שם וכן בתשובתו של הרב רון יוסף מארגון הו"ד: "כשהבעיה קיימת יש כאן אתגר עצום, וכגודל הניסיון כך גודל ההתקרבות להקב"ה וגודל השכר המוטח לאדם המתמודד ומצליח להתגבר על יצרו. כבר הגדיר מי שהגדיר כי אלו המתנסים בניסיון הזה ועומדים בו בהצלחה הרי הם כעומדים בניסיון 'עקידת יצחק' וכאילו עקדו את עצמם על מזבח התורה באופן יומי ואין קץ לשכרם" (רון יוסף "לא הבנתי את העמדה שלכם" הו"ד (התש"ע) www.hod.org.il/?en=0&sc=4&pg=45&q=%D7%94%D7%95%D7%9E%D7%95).

יובל שרלו "שידוכים בין הומואים ולסביות" מורשת (כ"ג באב התשע"א) shut.moreshet.co.il/shut2.asp?id=143793 102

עוזיאל אליהו "שמירת נגיעה מהומו" כיפה (התשע"ג) www.kipa.co.il/ask/show/201955. בשאלה דומה נשאל אם איסור ייחוד, קרי הימצאות עמו במקום סגור וללא אנשים אחרים, קיים גם כשמדובר בהומו. השאלת נענתה שיש איסור על ייחוד בין אישה לבין הומו וכי בהסתמך על ה"שולחן ערוך" יש איסור

סוג נוסף של שאלות עוסק במעמדו של הלהט"ב בקהילה הדתית. על שאלה שעניינה העסקה או אי-העסקה של אדם בגין נטיותיו המיניות ענה אחד המשיבים כי "אין להחשיב את החוטא במשכב זכור כיותר גרוע ממחלל שבת, וכשם שבדורנו אין מרחיקים מישראל מחללי שבת, אלא משתדלים לקרבם במה שאפשר לתורה ומצוות גם בעודם מחללי שבת, כך אין להרחיק את החוטאים במשכב זכור".¹⁰⁴

שאלה אחרת עוסקת בעניין עקרוני: "האם יש מקום לרב הומוסקסואל אורתודוקס?". המשיב עונה לו ש"צריך להבין מיהו רב ומה תפקידו ואילו סוגי הומוסקסואלים קיימים". הוא מבחין בין שתי קטגוריות ומצמצם את ההגדרה של הומו לזה שמממש את נטיותיו:

"עלינו להתייחס לאדם המממש את הנטייה ואדם העומד מול יצרו ולא מממשו. הראשון עבריין הפועל בניגוד לציווי התורה הנצחיים. אך זה שרק בעל הנטייה ולא מממש אותה בפועל, בין אם הוא מתנזר מיחסי אישות לגמרי בין אם הוא חי עם אישה, מקים משפחה ומתייטר, אינו עבריין כי התורה לא אסרה נטייה, היא אסרה מימוש של הנטייה".

בהמשך דברים על דמותו הרצויה של רב כמורה לציבור וכמי שמפגין דוגמה אישית בחייו:

"הרב צריך להיות בראש ובראשונה אדם שכל הזמן מזכך את עצמו מבחינה רוחנית ושואף כל הזמן להעלות במעלות הקדושה ולהתרחק מן העברות, לתקן מידותיו וגם להיות רב של קהילה המקובל עליהם.

מכאן אנו מגיעים למסקנה שיש מקום להומוסקסואל תלמיד חכם בעל ידע תורני רחב אם ילמד מספיק, אך לא רב. אם הוא אדם שלא מממש את הנטייה ולא נותן לה לכפות עליו לעבור על איסורי תורה ועומד בניסיון הקשה הזה, הוא יכול להיות תלמיד חכם גדול ואפילו להעביר שיעורים במידה והוא לא מראה בהתנהגותו את נטיותיו (אחרת יש בעיה חינוכית בסתירה בין בן אדם המדבר לבין תפיסתו המנוגדת לרוח התורה ולדברים שהוא מעביר), אך גם במקרה זה לא יוכל להיות רב כי חסרה דוגמה אישית לכל הפחות בהתנהלות בזוגיות ובמשפחה, בחינוך ילדים וכדומה. וזה בלי לדבר על תפקודו כמורה רוחני של הקהילה בכל הנושאים על פי דרכי התורה. הרי האיך אדם כזה יוכל לייעץ למישהו משהו בעניין הזוגיות, שלום בית, יחסי הורים וילדים וכד' בלי לחוות באמת את כל הנ"ל וכל שכן כאשר יש ל'רב' תפיסה הפוכה, בעקבות נטיותיו, מאשר תפיסתם של רוב בני אדם".¹⁰⁵

ייחוד גם בין הומו לבין גברים אחרים, שמא יבוא לידי חטא. מעניין שהפוסק טוען שאין זה שכיח שגברים יימשכו זה לזה ("ולכן אין המנהג כשו"ע במקומותנו שגדורים במשכב זכור"). ראו: ברוך אפרתי "ייחוד עם הומו" כיפה (התשע"ג) www.kipa.co.il/ask/show/279826.

104 אייל משה "העסקת הומוסקסואלים" כיפה (התשע"א) www.kipa.co.il/ask/show/248221.

105 חיים בריסק "האם יש מקום לרב הומוסקסואל אורתודוקס?" כיפה (התשע"א) www.kipa.co.il/ask/show/229449. שאלה מעניינת נוספת בהקשר דומה עוסקת בבעל תפקיד אחר בקהילה הדתית ובבית הכנסת – שליח הציבור, החזן: "האם מותר לבחור דתי בן תורה בעל נטייה הומוסקסואלית שהציבור יודע

שאלות ותשובות אלה הן רק טעימה קלה מהעושר הקיים ברחבי הרשת, וכפי שציינתי אין בהן כדי לשקף את המציאות בחברה הדתית בצורה מלאה. הדבר נובע בעיקר מכך שמגזרים שלמים אינם משמיעים קול בנושא. החברה החרדית, למשל, עדיין משתיקה נושא זה ושוקת בו, ואם יש התייחסויות הן נאמרות באופן פרטי ולא לציטוט. למרות זאת יש ערך בהבאתן, כיוון שדרכן ניתן למשש את התהליכים החברתיים העוברים על הציבור הדתי ואת התגובות הרבניות לשינויים אלה.¹⁰⁶

ג. טרנסג'נדריות ואינטרסקס

כפי שראינו, מקורות ההלכה הקדומים אינם עוסקים בזהויות מיניות ובשיפוט שלהן אלא בפרקטיקות מותרות או אסורות. מכיוון שכך, טרנסג'נדריות כמצב נפשי, כתחושה שהמין הביולוגי אינו תואם את התחושה הסובייקטיבית של האדם, אינה מופיעה במקורות העבריים.¹⁰⁷ עם זאת, ההלכה עסקה

על עצם נטייתו והם אינם מתנגדים לו ומקבלים את הודאתו כי אינו עובר על איסורים ומתמודד עם יצרו למרות הקשיים הגדולים והוא בחור תורני, האם הוא יכול לשמש כש"צ (כלומר חזן בבית הכנסת) הציבור רוצה לדעת האם הוא מוציא אותם ידי חובה, אין להם בעיה עם עצם נטייתו והם סומכים על היראת שמים שלו. חזן הקהילה אומר שאין לו שום אפשרות הלכתית לשמש כש"צ גם אם אינו מממש את נטייתו. המשיב עונה תשובה מפתיעה בפשטותה, אם כי מסגירה עמדה הרואה בהומוסקסואליות בעיה נפשית: "לפי התיאור בשאלה מדובר על בחור צדיק אשר מתגבר על יצרו ואין שום סיבה לפסלו ואדרבה צריך לעודדו ולחזקו. והקב"ה [=והקדוש ברוך הוא] ירפא אותו". ראו אריה שטרן "ש"צ הומו" כיפה (התש"צ) www.kipa.co.il/ask/show/212201

106 הרחבה בנוגע לשאלות והתשובות באינטרנט ניתן למצוא בספרם של אנגלנדר ושגיא, לעיל ה"ש 92.
107 למרות חוסר ההתייחסות לתחושות הסובייקטיביות אולי ניתן למצוא רמז לעיסוק כזה ביצירה ספרותית שנכתבה בעברית בפרובנס ברבע הראשון של המאה הארבע עשרה והנה מרתקת ביותר בהקשר זה (קלונימוס בן קלונימוס אבן בוחן 17–20 (1957)). הדעות בנוגע למחברה ולכוונתו האמתית חלוקות – האם זהו גבר שביקש לזעוק את רצונו להיות אישה יהודייה, על כל המשתמע מכך, או שמא פרודיה בלבד? מכל מקום זהו מקור מרתק. המחבר, קלונימוס בן קלונימוס, פונה אל בני משפחתו, אל עצמו, ובהמשך דבריו אומר: "אוי לי אמי כי ילדת בן זכר [...] ארור האיש אשר בשר את אבי גלך בן זכר [...] אוי למי שבניו זכרים [...] ומבכה באריכות את מר גורלו כגבר. הוא מביע בפרוטרוט את רצונו להיות אישה, אישה יהודייה, טוה ומבשלת, מקיימת מצוות, וממתינה לאלוף נעוריה שיאהבנה ויקשטה בכגדים ובתכשיטים ויקיים עמה יחסי מין: "אילו בראני אמן שעשאני אשה הגונה היום הייתי חכמת לב ובעלת בינה בידיה טוה [...] ולעתים מזומנות כדרך נשים כמשפט הבנות בתוך האפר אשכבה בין שפתים מקום שפיתת הקדרות בין תנור וכירים חוטבה עצים וחותרה בגחלים וטועמת מיני תבשילים. ולמועדים ולרגלים הנזם על אפי והעגילים את התף בידים מנענעים וצלצלים. ולקץ ימים בהגיע פרקי ומזלי בחור וטוב יעלה בגורלי יאהבני אישי יושיבני בקתדרא. יעדה עדי זהב על מעילי [...] והיה כי ארעב יאכילני פת עמילה [...] חק ומוסר לא יפרע ועונתי לא יגרע. שבת בשבתו וחדש בחדשו. עלי יניח צדיק את ראשו. שלש-אלה יעשה לי כמצות שוכן מעונה. שאר כסות ועונה". הכותב מבקש מפורשות שהאל הכול יכול יעשה אותו אישה, והוא מסיים את דבריו במילים "אבינו שבשמים [...] מי יתן ותהפכני מזכר לנקבה [...] למה אבכה ולמה אתמרמר. אם אבי שבשמים גזר עלי ונתן בי מום קבוע אי אפשר להסירו מעלי [...] אמרתי ואסבול עד אגוע ואבול. ואחר שלמדתי מפי השמועה שמברכין על הטובה ועל הרעה, אברך בקול נמוך בשפה חלושה ברוך אתה אדני שלא עשני אשה". ראו גם טובה רוזן ציד הצביה: קריאה מגדרית בספרות העברית בימי הביניים 260–282 (2006).

באינטרסקס.¹⁰⁸ יש בהלכה קטגוריות של טומטום (מי שאין לו לא סימני זכרות ולא סימני נקבות) ואנדרוגינוס (מי שיש לו גם סימני זכרות וגם סימני נקבות) כיצורים בעלי זהות ביולוגית-פיזית כפולה, או מטושטשת.¹⁰⁹ הפוסקים נדרשו במהלך הדורות רק לאותם בני אדם שיש בהם סימני מין גבריים ונשיים, או שהם חסרים אותם, ולהשפעה שיש לכך על מעמדם ההלכתי. כאמור, אין במקורות המוקדמים דיבור על זהות מגדרית, וההלכה רק מבקשת לסמן את המצב הנתון לצרכיה בהקשרים שונים – חיוב במצוות כאלו ואחרות או פטור מהן וכדומה. בספרות ההלכה לדורותיה יש מחלוקות ודיונים רבים בנוגע למצב ההלכתי של אנדרוגינוס וטומטום. היחס ההלכתי אליהם הוא לפעמים כאל זכר ולפעמים כאל נקבה. בכל מקרה, ניתוח של הפיכת גבר לאישה על ידי סירוסו אסור, בדיוק כפי שאסור לסרס בעלי חיים. יתר על כן, לאדם כזה אסור להינשא, וקידושיו אינם תקפים.¹¹⁰ מעת לעת התייחסה ההלכה למקרים שבהם נשתנה מינו של אדם באופן טבעי – מזכר לנקבה או מנקבה לזכר. להלן תשובות אחדות מן הרבע האחרון של המאה העשרים בעניין שינוי מין, ויש בהן כדי להראות את גישותיהם השונות של הפוסקים. התשובות מקורן בספר תשובותיו בן 22 הכרכים של הרב אליעזר ולדנברג (1915–2006), מחשובי הפוסקים במאה העשרים, שהתמחה בעניינים רפואיים. באחת מתשובותיו עסק הרב ולדנברג באופן תאורטי בשאלה אם זוג נשוי שבו האישה הפך לאישה או האישה נהפכה לאיש צריכים גט בכדי להינשא לאחריהם:

“מחקר גדול יש אמנם לחקור בהיכא שמתחולל שינוי מהותי – אורגני בגופו של אדם כגון בנתהפך מזכר לנקבה או להיפך, וכפי ששמעתי וגם נתפרסם על כך בכתבי-עת שונים, מבצעים כהיום גם נתוחים כאלה במקרים מיוחדים (וכמובן נדירים). בשינוי מהותי כזה נוצרים באמת הרבה בעיות הנוגעות לקביעת זהותו ויחודו האישי של אנוש כזה. [...] והספק האמור בנהפכה לאיש אם צריכה גט, יש להחילו גם על בלהיפך, היכא שהאיש נהפך לאשה (כפי שנתפרסם מעשה כזה לפני כמה שנים שקרה בכזאת במדינה גדולה באירופה), אם אשתו זקוקה לגט פיטורין ממנו.”¹¹¹

מהדברים עולה שהרב ולדנברג מכיר בכך שיש אנשים ונשים המבקשים לשנות את מינם ואף בחשיבותה של שאלה זו לזהותו של המבקש או המבקשת. במהלך הדיון מביא הרב ולדנברג תשובה שניתנה יותר מ-130 שנה קודם לכן, ובה אשת אישה הפכה לאחר כמה וכמה שנות נישואין לגבר “בכל

108 להרחבה בנושא אינטרסקס ראו שגית מור, מעין סודאי ואור שי “דין זה שאינו אחד: על א/נשים אינטרסקס והמשפט הישראלי” בספר זה.

109 על אלו ראו בהרחבה בערכים הרלוונטיים באנציקלופדיה התלמודית לענייני הלכה (עורכים: הרב מאיר ברלין והרב שלמה יוסף זיין), ואין כאן מקום להאריך בזה.

110 הרמב”ם ור’ יוסף קארו בשולחן ערוך לומדים מהפוסקים האוסרים הקרבת בעל חיים מסורס (ויקרא כב 24–25) שאסור לסרס זכר באדם ובבעלי חיים. שניהם פוסקים כר’ יהודה בתוספתא במכות ד’, ד’ שאיסור סירוס נקבות הוא מדרבנן. על איסור קידושי גבר שהוא “פצוע דכא וכרות שפכה” ראו “לא יבא פצוע דכא וקרית שפכה בקהל יקנך”; דברים כג 2.

111 שו”ת ציץ אליעזר, חלק י, סימן כה, פרק כו.

מכל כל" 112 והפוסק שאליו הגיע המקרה פסק שאין צורך בגט, כיוון שכבר אין כאן אישה שניתן לגרשה: "נראה דלא צריך גט דזכר הוא עתה ולא אשה, דהרי נוסח הגט הוא דאיש נותן גט לאשתו וכותב את אנתתי [=את אשתי], ולא יש לפנינו אתתא [=אישה] כי אם גבר איש. על כן נראה דאינו צריך ראובן ליתן גט לאשתו שנעשית איש גמור ושלם" 113 הרב ולדנברג ממשיך את הדיון התאורטי ומביע את דעתו שאין צורך בגט, אך הוא זהיר יותר: מאוחר יותר, כשמגיעה לפניו שאלה כזאת, פוסק הרב שדינו של גבר נשוי שנהפך לאישה הוא כאנדרוגינוס, שלעניין זה הוא ספק זכר וספק נקבה ולכן יש לתת לו גט מספק שמא הוא עדיין נחשב לנקבה 114.

כאמור, עם עלייתן של השאלות והתשובות המקוונות באינטרנט ניתן מקום רב יותר לשאלות על זהות מינית ומגדרית, וכך המקרה גם בנוגע לטרנסקסואליות. להלן דוגמה לשאלה כזו, אשר עניינה כיצד להתייחס, מבחינת דיני הצניעות והייחוד, לבחורה שמבקשת לשנות את מינה. המשיב מגלה את דעתו שמדובר בעניין "הורמונלי", חולף ובלתי ממשי. הכותב משתמש במילה "מגדר", אך מבקש להימנע מטרמינולוגיה "חילונית" כגון "טרנסג'נדר":

"היא אשה לכל דבר ועניין, ומותר לך להוריד בפניה את כיסוי הראש (אמנם ככלל ראוי להמנע מלהוריד כיסוי ראש ללא סיבה). אין בה איסור ייחוד ונגיעה. ראוי לבחורה הדתית להתרחק ממנה מצד השפעתה השלילית מהבילבול המיני שלה, ועליך לחזק את האשה המבולבלת בנפשה וברוחה ואחר כך בע"ה היא גם תנהג כראוי. יש לפנות אל האשה בלשון נקבה, ולהסביר בנחת שמגדר אינו ניתן לשינוי על פי היהדות. לא להשתמש במילים חילוניות כגון טרנסג'נדר וכדומה, אלא במילים יהודיות – זו אשה שדעתה נטרפה ממצוקה או מבעיית הורמונים" 115.

בתשובה לשאלה אם ניתוח לשינוי מין מותר או אסור עונה הרב שרלו: "בוודאי שיש איסור חמור על כך. זוהי גם פגיעה וחבלה בגוף האדם שהוא בריאה אלוקית, וגם עבירה חמורה על איסור סרוס ושינוי דמות האדם" 116 על המשך השאלה, שעסקה בצורות שונות של ניתוחים, ביניהם כאלה שאינם תחת איסור סרוס (למשל אישה שעשתה ניתוח אך השאירה את הרחם ויכולה להוליד), עונה הרב שגם ללא כניסה לפרטים "יש ביטוי מובהק בפוסקים על נושאים מעין אלה, שמעבר להלכה מדובר במעשה

112 יש לציין שלא ברור לחלוטין כיצד הפכה האישה לאיש באותה שאלה (ככל הנראה בתהליך הדרגתי, שחל לאחר הבגרות מינית) ואם דיוניו של הרב ולדנברג עוסקים במי שעשה מרצונו, או עשתה מרצונה, ניתוח לשינוי המין.

113 שם.

114 שו"ת ציץ אליעזר חלק כב, סימן ב. ולבירור נרחב: שו"ת ציץ אליעזר חלק ג' סימן יג. כן הוא מזכיר את ספר הרפואה העברי המודרני הראשון "מעשה טוביה", מאת ר' טוביה הכהן כ"ץ, חלק עולם קטן. שאלה נוספת שנשאל הרב ולדנברג בנושא היא בדבר תינוקת שמבחינה גנטית הייתה זכר ובגופה נמצא אשך, אם מותר להסיר את סימני הזכר. הוא השיב שמותר, ואין בכך עבירה על איסור סרוס, שכן אף על פי שמבחינה גנטית מדובר בזכר, בכל מקרה אותו תינוק לא יוכל להוליד לכשיגדל. להרחבה ראו: שם, חלק יא, סימן עח.

115 ברוך אפרתי "צניעות מול טרנסג'נדר" כיפה (התשע"ב) www.kipa.co.il/ask/show/266466

116 יובל שרלו "המשך לשאלתי בנוגע לטרנסג'נדרים" כיפה (התש"ע) www.kipa.co.il/ask/show/215542

מגונה מאוד".¹¹⁷ אם כן, הפסיקה של הרב שרלו אינה עוסקת רק בהלכה הפורמלית לבדה, אלא כוללת דחייה והתוויה שזהו "מעשה מגונה" שאין לעשותו.¹¹⁸ סוגיה נוספת הקשורה לטרנססואליות היא חילופי המלבושים. התורה קובעת איסור ברור על עירוב מלבושים וחפצים המיוחדים לשימוש של כל מין, ומכנה מעשים אלו "תועבה", בדיוק כמו ההתייחסות למשכב זכר: "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה פי תועבת יקנן אלהיך כל עשה אלה".¹¹⁹ ההלכה הרחיבה ואסרה מעשים נוספים: לאישה אסור לשאת כלי נשק, ולגבר אסור להתקטט בתכשיטי נשים או לגלח את כל שער גופו.¹²⁰ עם זאת, ידוע כי מימים קדומים התקיימו מנהגים של התחפשות בימי שמחה – חתונה וחג הפורים, ובמקומות מסוימים גם בחג שמחת תורה – משום שמחת מצווה.

עניין חילופי הלבוש עלה לדיון בספרות השאלות ותשובות מאז ימי הביניים, הן באירופה הן בארצות האסלאם. לדעת רוב הפוסקים אין להקל באיסור זה, אפילו לשם שמחת פורים או שמחת חתונה, אך נראה כי הציבור לא הקפיד בעניין זה, וגם בזה היה פער בין האידיאל הרבני המחמיר לבין הצורך והרצון.¹²¹

הרב עובדיה יוסף, שנפטר לאחרונה, התייחס לדברים בספר תשובותיו "יחווה דעת" והביא שם כדרכו מראי מקום רבים לקודמיו. מעניינת ביותר הסתייגותו בסוף התשובה, המורה על התחשבות בנוהג הרווח בציבור ועל הצורך ברטוריקה שתתקבל על דעת השואלים: "והני מילי מבעי לן לממרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו", כלומר, אלו הדברים, עלינו לאומרם בנחת כדי שיתקבלו הדברים על לב השומעים.¹²²

אם כן, ההלכה הקדומה אמנם לא עסקה בטרנסג'נריות, אך הכירה בקיומם של אינטרסקס ואסרה על ניתוח שגורם לסירוסו של הזכר. מתוך הדיונים על אינטרסקס דנה ההלכה גם בשינויי מין ואף הכירה בכך שגבר יכול להפוך לאישה ולהפך, למרות האיסור על סירוס. בעשורים האחרונים ניתן

117 ש.ם.

118 בהקשר זה ראוי להזכיר גם את גישתו של הרב דרור ברמה בנוגע לטרנסג'נדרים. לדבריו, טרנסג'נדרים נכנסים לגדר ההלכתי של "שוטה לדבר אחד". בעקבות הגדרה זו טוען הרב ברמה שניתן לייחס לטרנסג'נדר את ההתייחסות המגדרית שבה הוא או היא מעוניינים בנושאים שונים. יש לציין שהוא אינו מתיר לעבור ניתוח לשינוי מין, שבו עוברים על איסור סירוס, אך הוא טוען שיש להתייחס למי שעבר ניתוח כזה בסלחנות ולקבלו לקהילה. להרחבה: דרור ברמה "מה יחס ההלכה לטרנסג'נדרים?" www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3564862,00.html (2008).

119 דברים כב 5. פירושו של רש"י מסביר, שלא כפשט הדברים, שמדובר בעיקר על בחור שרוצה להשתמש בשיטה כזו כדי להתקרב לחברת הנשים ולזנות עמן. יש אפוא לשיטתו מקום להתיר התנהגות קרנבלית. ראו רש"י, דברים כב 5, ד"ה "לא יהיה כלי גבר על אשה", וכן ד"ה "ולא ילבש גבר שמלת אשה".

120 משנה תורה, עבודה זרה וחוקות הגויים, פרק יב, הלכה י; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קפב.
121 יש יצירות ספרותיות מימי הביניים המספרות על מנהגים כאלו, שיש בהם התחפשות וחיקוי של המין האחר. העמדת פנים וטרנסוסטיות הן מוטיב מרכזי בכמה מקומות עבריות מחצי האי האיברי בימי הביניים, וניתן ללמוד ממקורות ספרותיים אלו על הבניית זהות מינית ועל תפיסות מגדריות בחברה זו, כמו גם הזיקה לריאליה באתה עת. ראו רוזן, לעיל ה"ש 107, בעמ' 231–259.

122 שו"ת יחווה דעת, חלק ה, סימן נ. על המנהג לערוך קרנבל תחפושות וכו' ביום שמחת תורה ברחבי הפזורה הספרדית-איברית, באמסטרדם, בוויניציה ובאסטאנבול, שבה נחגגו כך גם חתונות, ראו ר' יהושע בנבנשתי, שער יהושע, חלק ב, יורה דעה, סימן ה ועוד. השאלה נשאלה משום שהיו מי שערערו על נוהג עממי מקובל זה.

לראות, בעיקר בשאלות והתשובות האינטרנטיות, עיסוק גם בשאלות של זהות מינית ושינוי מגדרי. התשובות לשאלות אלה אוסרות על שינויים כאלה גם ממניעים שאינם הלכתיים לחלוטין. כמו כן קיים איסור על התלבשות בבגדי המגדר השני, שהורחב אף להתנהגויות מגדריות טיפוסיות, אף על פי שיש מקורות המעידים על קיומן של תופעות קרנבליות כאלה בעבר, בעיקר בעתות שמחה כגון חגים וחתונות.

ד. סיכום

בפרק זה ביקשתי לפרוס סקירה היסטורית של יחס ההלכה ללהט"ב ולהראות את היחסים המורכבים שבין הפסיקה ההלכתית לבין החברה שבה היא ניתנת. בפרק לא הוצגו כל ההתייחסויות של היהדות ללהט"ב. ההתייחסות המרכזית שבו היא ליחסים הומוסקסואליים ויש בו אף התייחסות לסביות ולטרנסג'נדרים, אך אין בו התייחסות לפסיקה הקונסרבטיבית ולזו הרפורמית. עם זאת דומני שיש בו בכדי לתת תמונה, גם אם לא מלאה, של יחסה של ההלכה ושל החברה הדתית להומוסקסואלים. כאמור בפתיחה, היהדות אינה דת מונוליתית בלתי משתנה. מאז ומתמיד היא הייתה נתונה להשפעת החברה הסובבת ותמורות הזמן, וזרמים ותנועות המנוגדות להלכה תמיד התקיימו בשקט מתחת לפני השטח. בשנים האחרונות הולכת וגוברת הדרישה של הקהילה הדתית הגאה לנראות ולהכרה. התהליכים, שאת חלקם תיארתי כאן, הולכים ומתגברים ומביאים לפתיחות והקשבה רבות יותר מצד אחד, אך גם להקצנה הלכתית ותפיסתית מן הצד האחר. הזרמים והקולות שהתקיימו מתחת לפני השטח במהלך ההיסטוריה כולה מראים כי יש ביהדות פנים רבות, ויש בה גם פתחים. כשרוצים, ניתן למצוא דרכים לאפשר לאנשים לחיות את חייהם גם ללא התערבות החוק, או לענייננו – ההלכה. אני מקווה שפרק זה יוכל לתת כלים למחפשי דרך ולמי שמבקשים או מתבקשים לתת תשובות לאותם נבוכים המבקשים להישאר במסגרת הציבור הדתי שומר המצוות.